

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏԵՐԱՐԳՈՒԹՅԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Ջ Ա Ն

Զ. Տ Ա Ր Ի - 1932

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Գոհ ենք և ուրախ: Հանգոյցը լուծուած է: Ինչ որ լաւատես իղձերէ թելադրուած նախազգացում մը ըսել տուած էր մեզի քանիցս՝ «Սիոն»ի այս սիւնակներուն մէջ, իրականացաւ լրիւ:

Նոյեմբեր 10 ին, Էջմիածնի նուիրական կաթողիկէին ներքեւ բացուեցաւ Ազգային-Եկեղեցական Ընդհանուր Ժողովը. երկու օր ետքը, նոյեմբեր 12 ի շաբաթ օրը, ի յանգ ելաւ կաթողիկոսական ընտրութիւնը, եւ Մայր Աթոռոյ պատուական Տեղակալը՝ Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս Մուրատբէգեան, որ, բացի Հոգեւոյս Տ. Գէորգ Ե. ի վերջին տարիներուն միջոցին յայտնաբերած իր արդիւնաւոր գործունէութենէն, անոր վախճանումէն յետոյ ևս, Աթոռոյ պարապութեան երկուքուկէս տարիներուն ընթացքին, լիովին արժեցուցած էր փորձ՝ կիրթ՝ գործունեայ՝ ազգի և եկեղեցւոյ սիրով տոգորուն և լաւագոյն ձեռնհասութիւններով օժտուած հոգևորականի իր առաւելութիւնները, ընտրուեցաւ, և յաջորդ կիրակի օրն իսկ, նոյեմբեր 13, օծուեցաւ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց:

Մանրամասնութիւններ անշուշտ հետզհետէ աւելի հանգամանօրէն պիտի տեղեակ ընեն մեզ՝ ամէնքս իրաւամբ շահագրգռող հարցերու եւ իրադարձութեանց, մասնաւորապէս բարեկարգութեան հարցին շուրջ եղած տնօրինութեանց մասին. բայց այն քիչն ալ՝ զոր ունինք — հեռագրական հակիրճ տուիքներէ քաղուած — ընտրութեան առթիւ գէթ՝ բովանդակալից է ինքնին, և կրնայ առաջնորդել մեր մտածումին, անկաշկանդ դատումի լոյսին տակ տեսնելու համար իրողութիւնը:

Առաջին կէտը՝ որ ուրախութիւն պէտք է առթէ ամբողջ ազգին, այն է թէ ընտրողները Լուսաւորչի աթոռին առջև կրցած են մտածել և համաձայնիլ իրական արժանիքի մը վրայ: Կը նոտրադրեմ վերեւի այդ մէկ բառը, անոր մէջէն ցոյց տալու համար միայն այն թեք մտայնութիւնը, որով սկիզբէն ի վեր զրեթէ ամբողջովին վարակուած կը թուէր հանրային կարծիքը՝ խորհելով թէ քուէները հարկադրօրէն պիտի կեդրոնանային դուրսէն, այսինքն եկեղեցւոյ ոչ-բարեկամ ազդեցութիւններէ մատնանշուած թեկնածուի մը վրայ...

Այս մտայնութեան շուրջը սկսեք էր — ընտրութեան օրը վերջնապէս նշանակուելէն ետքը մանաւանդ — կեդև կապել տեսակ մը մտավախութիւն

ևս՝ թէ մեծամասնական ամբողջավարութեան ցոյցեր պատգամաւորներու ընտրութիւնը և մեկնումը պիտի արգիլէին նոյն իսկ Խորհրդային երկիրներուն մէջ, եւ յետոյ պիտի արգիլէին բուն հայրապետական ընտրութիւնը Վաղարշապատի մէջ:

Հեռագիրը, ինչպէս հովի թեթիւ շունչ մը՝ ծուխի խոշոր ծուէնները ցրւեց՝ ցնդեց նպատակաւոր յերկրումներով կարկատուած այդ կասկածանքները:

Գոհունակութեան արժանի երկրորդ պարագան, որուն առջևն ներելի չէ լուծեամբ անցնիլ, արդարամիտ այն կեցուածքն է, զոր Հայաստանի Կառավարութիւնը ցոյց տուաւ ոչ միայն Խորհրդային սահմաններէ ներս սպարող հայ հասարակութեանց, այլ և արտասահմանեան զաղութներու պատուիրակութեանց հանդէպ:

Ստոյգ է թէ այս վերջիններուն անցադրական զործողութեանց մասին ցանկացուած փութկոտութիւնը ցոյց չտրուեցաւ առաջին իսկ վայրկեանէն. բայց ա՛յլ աւելի ճիշդ է թէ անոնցմէ ոչ մին մերժուեցաւ՝ երբ հասաւ ժամանակը: Յապաղումը թերեւ կարելի ըլլայ բացատրել՝ պատգամաւորներուն մուտքը ճիշդ ժամանակին արտօնելով, անոնց՝ իրենց պարտականութենէն տարբեր զործերով զբաղելու ժամանակ չթողելու զգուշութեամբ, ինչ որ բոլորովին անհասկնալի չէ Խորհրդային երկիրներու դեռ ներկայ քաղաքական կացութիւնը ունեցող վայրերու համար: Բայց ներկայացող բոլոր պատգամաւորներուն հանդէպ անխտորոէն ցոյց տրուած բարեհաճութիւնը ամենէն պերճախօս փաստն է, հաստատող՝ թէ այդ ուղղութեամբ ի դէպս կամ յանդէպս վերադրումներն ու ենթադրութիւնները ամէնքն ալ արդիւնք էին կասկածամտութեանց:

Առ ի չզոյէ ստուգուած տեղեկութեանց, դեռ կանխահաս կը զտնենք արտայայտուիլ այն մասին եւս թէ Կառավարութիւնը իրօք նիւթական դիւրութիւններ տրամադրած է, պատուիրակներուն էջմիածնի մէջ հանգիստին և կեցութեան համար, ինչպէս հաղորդած էին նոյն ինքն էջմիածնական ալրուրներէ բղխած թղթակցութիւններ:

Բայց ինչ որ ամենէն աւելի միտիւթարական է եւ ամէն մասամբ զնահատելի, այն իրողութիւնն է մանաւանդ թէ Ամենայն Հայոց Լճհանրական Հայրապետի ընտրութիւնը, դարերէ ի վեր այս առաջին անգամն ըլլալով, Մայր Աթոռոյ մէջ կատարուեցաւ ազգային օրէնքի համեմատ, այսինքն ազգին եկեղեցին ներկայացնող պատգամաւորներու տեսութեանն ու կամքին համաձայն պայմաններու մէջ, բոլորովին հետեւողութեամբ այն կանոնադրին, զոր հոգեւոյս Գէորգ Ե. Կաթողիկոս տարիներ առաջ իմաստութիւնը ունեցած էր տնօրինելու և հրամանակարգելու, նկատի առնելով ստեղծուած նոր կացութիւնը:

Անշուշտ ազգին կամքն էր միշտ որ կ'ընտրէր իր եկեղեցիին պետը, եւ մեր բոլոր հայրապետները, վերջինէն եւ իր նախորդներէն, Իզմիրլեանէն եւ Խրիմեան Հայրիկէն սկսեալ մինչև իրենց նախադոյն նախորդները, ազգին ցանկացածներն ու կամեցածներն եղած են ընդհանրապէս. բայց խոստովանիլ պարտինք վերպալէս թէ ազգին կամքը մինչև դեռ երէկ կը կատարուէր արքունական որոշողութեան և երկընտրանքի ձևական այնպիսի պայմանադրականութիւններով, որ կարծիքի ազատութիւնը կամ անկախութիւնը, երեւութապէս զէթ, շատ բան կը կորսնցնէր իր իմաստէն և արժէքէն:

Ներկայ ընտրութիւնը, յայտնի է, զերծ մնաց այս անպատեհութիւններէն:

Ներկար դարերէ ի վեր՝ առաջին անգամ է որ կ'ունենանք ոչ միայն կատարելապէս ազգովին ընտրուած կաթողիկոս՝ Էջմիածնի մէջ, այլ նաեւ Բնդհ. Պատգամաւորական ժողովէն նոյն իսկ ընտրուած Հոգևոր ժողով:

Պէտք չէ ուշադրութենէ վրիպեցնել սակայն որ իրերը կատարեցին այսպէս զոհացուցիչ ընթացք մը, ո՛չ թէ դէպքերու պատմական դասաւորման, կամ, ինչպէս սովորութիւն եղած է ըսել, պարագայից տրամաբանական շարայարման հետեանքով, այլ որովհետեւ, մէկ կողմէն՝ սկիզբէն չպակեցեալ ընաւ բարեջան աշխատանքի յարատեւութիւնը, եւ միւս կողմէ՝ հետզհետէ կարծես աւելցան բարեյօժար նկատառման տրամադրութիւնները:

Ազգին և Եկեղեցիին համար բախտաւորութիւն մըն էր արդարեւ որ ամէն կերպով տագնապալից ատեն մը, որպիսի եղաւ արդարեւ պատերազմի եւ յետպատերազմեան ժամանակի այս տասնութամեայ շրջանը, Մայր-Աթոռոյ մէջ ունեցանք ընտիր հոյ մը պատուական եպիսկոպոսներու, որոնք ոչ միայն իրենց համալսարանական լուրջ կրթութեամբը՝ այլ նաեւ ազգային և հոգևորական կեանքի իրենց իրատես ըմբռնողութեամբ ու փորձառութեամբ, ի զուէս ունենալով ներկայ նորընտիր Ս. Հայրապետը, իրենց սիրտն ու միտքը ի սպաս դրին Լուսաւորչի Աթոռին պահպանութեան անյետաձգելի պարտականութեան, բացատրելու համար, ուր որ պէտք էր, բովանդակ Հայութեան Էջմիածնի հանդէպ տածած հոգևոր զգացմանց մէկ կողմէ բանաւորութիւնը՝ ազգային տեսակէտով նոյն իսկ, և օրինաւորութիւնը՝ իրաւական ըմբռնումներով, և միւս կողմէ՝ այդ զգացումներուն զունաւորուած չըլլալը որ եւ է քաղաքական հայեցողութեամբ:

Այս վերջին կէտին մէջ է իսկապէս հարցին ծանրութեան կեդրոնը, եթէ կ'ուզէք՝ առեղծուածին բանալին. — Կարենալ ճանչցնել Հայ Եկեղեցւոյ ոգին՝ անոնց որ կանխակալ համոզումներով կը դիտեն զայն: Բաւական է այսքանը. մնացեալը բարեացակամութեան և իմաստութեան խնդիր է միայն:

Հայաստանեայց Եկեղեցին, հակառակ իր սերտօրէն ազգային նկարագրին, ընդունակ չէ ընաւ քաղաքական դերակատարութեանց: Իր ազգայնականութիւնը կը կայանայ իր ժողովուրդին ցեղային գիտակցութեան պահպանումին մէջ միայն. այսչափ՝ և ոչինչ աւելի: Յեղային այդ զգացումէն անիկա ոչ մէկ ատեն չէ ուզած ատաղձներ նիւթել միջացեղային հակակրօնական կամ քաղաքական հաշիւներու. ընդհակառակն, իր ազդեցութիւնը հայ ժողովուրդին ճակատագրին վրայ՝ խաղաղաւէտ եղած է միշտ, ներքին եւ արտաքին ուղղութեանց վրայ հաւասարապէս:

Անիկա իր հոգևորական կոչումին կցորդ նկատած է ազգային գիտակցութեան մշակումի գործը՝ լոկ իբր բարոյական հարց ցեղային արժանապատուութեան, ինչ որ քրիստոնէութեան բնական և ինքնայատուկ արդիւնքը եղած է ամէն ժողովուրդի մէջ ուր քարոզուած է առաջին անգամ: Այդ սահմանէն դուրս, և անկէ ներս իսկ, աշխարհի քաղաքական դրութեանց նկատմամբ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ տեսութիւնը եղած է միշտ աւետարանական և առաքելական. «Աս-

տուժոյ տալ ինչ որ Աստուծոյ է, եւ կայսեր՝ ինչ որ կայսերն է»։ Ընդունիլ կրօնական և քաղաքական ոլորտներու անշատութիւնը, չծառայեցնել մին միւսին, եւ ճանչնալ իր մօտ կամ վերեւ զոյացած քաղաքական կամ պետական կազմակերպութեանց օրինաւորութիւնը, իրեւ անհրաժեշտ պայման մարդկային կարգի պահպանման։

Իր այս ուղղախոհ վարուեցողութեան շնորհիւ է որ Հայաստանեայց Եկեղեցին, դարերու երկար և տաժանելի այն ճամբուն վրայ՝ որ իր կեանքն ու պատմութիւնն է եղած, կրցաւ պահպանել իր ժողովուրդին ազգային ինքնութիւնն ու բարոյական կեանքը, անոր այս երկու կենսական յատկութեանց վրայ սպառնազին ահաբեկութեամբ խուժող ամենէն անազորոյն զօրութիւններուն խոկ հասկցնելով ի վերջոյ անոնց սրբութիւնն ու օրինաւորութիւնը։

Հայաստանի Կառավարութիւնը, որուն ամենէն բանաւոր և բացորոշ մտահոգութիւններէն մին կը թուի հայ ժողովուրդին ցեղական ինքնութեան պահպանումին իղձը, չունինք տարակոյս թէ պիտի ուզէ այս մասին իրեն աջակից մը միայն տեսնել Հայ Եկեղեցւոյ կազմակերպութեան մէջ. բաւական է որ կամենայ հասկնալ զայդ. ու բաւական է մանաւանդ որ մարդիկ, որոնց պարտքն է այդ, կարենան հասկցնել զայդ իրեն խօսքով և զործքով միանգամայն։

Իր կրկնենք. երևոյթները քաջալերական են. Աստուծոյ նախախնամող Աջը կը հսկէ Հայ Եկեղեցւոյ ճակատագրին վրայ. ողջմտութիւնը և բարեյօժարութիւնը չէ որ կը պակսին Էջմիածնի մէջ. հասկցողներ և հասկցնողներ միանգամայն կան այնտեղ՝ Մայր-Աթոռոյ շուրջը. մարդիկ՝ որ իրենց անկեղծ խօսքովն ու ընթացքովը կը զօրացնեն եւ կը պայծառացնեն եկեղեցիին զիրքն ու ոգին աշխարհիկ իշխանութեան մօտ։

Լուսաւորչակրօն հայութիւնը, կ'ուզէի ըսել ազգն ամբողջ, պէտք է կարենայ գնահատել այս սրտապնդիչ կացութիւնը։

Յարգա՞նք անոր՝ որ ննջեց իւրոյ անմահութեան, Վշտալի Հայրապետին, Գէորգ Ե.ի. յարգա՞նք նաև անոր որ խմաստուն և բարի զործունէութեան մը խոստումներով կուգայ, Խորէն Ա.ի, պիտի փափաքէի ըսել՝ մեր յուսալի Հայրապետին։

Կ'անցնին և կուգան անհատները. բայց կը մնայ սկզբունքը, երբ կենդանի է սէրը. կը յաջորդեն հայրապետներն իրարու, բայց կը մնայ Հայրապետութիւնն Ամենայն Հայոց, վասնզի անմեռ են Հայութեան Հաւատքն ու Յոյսը։

Էջմիածին, սուրբ եւ փարելի տեսիլ, զոր հայութեան հոգւոյն մէջ ընդ միշտ և խորագոյնս տպաւորեց մեր հոգիներուն լուսատու Հայրը, ազգ ու ժողովուրդ ամէնքս նորէն ոտքի կեցած ենք քու ամբիժ յուշքիդ առջև, մեր հոգիներուն բովանդակ երկիւղածութեամբը երկնաւոր Քահանայապետին ուղերձուած՝ երգելու համար։

«... միշտ անշարժ պահեա՛ զԱթոռ Հայկազնեայս»։

* * *

Կ Ե Ն Ս Ս. Գ Ի Ս. Կ Ս. Ն Ա. Կ Ն Ս. Բ Կ

Նորին Սուրբ Օծուիւն, Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը, Տ. Տ. Խորէն Ա. Սրբազնազոյն Կաթողիկոս, ծնած է թիֆլիս, 1873-ին:

Երկրորդական ուսմանց ընթացքը յաջողութեամբ աւարտելէ վերջ թիֆլիսի Ներսէսեան Դպրանոցին մէջ, մի քանի տարիներ իբր ազատ ունկնդիր հետեւած է Զուիցերիական Համալսարաններու դասընթացքին:

Ուսուցչական գործունէութիւն ունեցած է թիֆլիսի շրջանի գաւառներուն մէջ:

Վարդապետ ձեռնադրուած է 1901-ին, Սեւանի Վանահայր Սարգիս Եպիսկոպոս Փիլոյեանէ, իբրեւ միաբան նոյն վանքին:

Պաշտօնավարած է Նոր Պայազիտի մէջ, իբրեւ յաջորդ, այսինքն Առաջն. փոխանորդ. կալուածներու զբաւման ատեն, 1903-ին, իբրեւ Համակերպող պետական անօրինութեանց՝ աքսորուած է Ռուսաստանի Արիօլ քաղաքը: Յետոյ, Կոմս Վարանցով փոխարքային ատեն ազատուելով, վերադարձած է Նոր Պայազիտի իր պաշտօնին:

Երեւանի փոխ-թեմակալ է կարգուած՝ Ժողովրդային ընտրութեան վրայ՝ 1910-ին, եւ նոյն տարւոյ Վարազայ Խաչի Բարեկենդանի Կիրակին, 19 Սեպտեմբեր, հոգելոյս Տ. Մատթէոս Իզմիրլեան Կաթողիկոսէ Եպիսկոպոս է ձեռնադրուած, իրեն օժակից ունենալով Կիլիկիոյ ներկայ Աթոռակից Կաթողիկոսը՝ Տ. Բարգէն Սրբազան, եւ Ս. Աթոռոյս ներկայ Պատրիարքը. Կ. Պոլսոյ նախկին Պատրիարք՝ Տ. Զաւէն, Տ. Մկրտիչ Աղաւնունի, Տ. Կարապետ Մազլումեան եւ ողբացեալ Տ. Դանիէլ Յակոբեան, Տ. Ստեփան Ազազարեան, Տ. Եփրեմ Սուքիասեան եւ Տ. Սմբատ Սաստէթեան Սրբազանները:

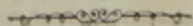
Ամերիկայի համար Հայրապետական նուիրակ կարգուելով 1920 ին, հոն զացած է թեմական կարգադրութեանց համար, և նախազանաձեւ երեսփոխանական այն ժողովին, որ Ամերիկայի առաջնորդ է ընտրած Տ. Տիրայր Արքեպիսկոպոսը:

Կաթողիկոսական տեղակալ կարգուած է 1923ին, պահելով հանդերձ Երեւանի փոխ-թեմակալութեան պաշտօնը:

Երեւանէն հեռանալով, վերջնականապէս հաստատուած է ԼՂմիածին, իբրեւ Կաթող. Տեղակալ, նոյն ատեն ստանձնելով նաեւ Լուսաբարապետութեան պաշտօնը, յաջորդելով Տ. Գարեգին Արքեպս. Յովսէփեանի:

Հոգելոյս Տ. Գէորգ Ե. Կաթողիկոսի վախճանումէն վերջ, իբրեւ Կաթող. Տեղակալ և Գեր. Հոգևոր Խորհուրդի նախազանո՞ղ՝ անցած է ի գլուխ Մայր Աթոռոյ վարչութեան:

1932 Նոյ. 10ի եւ. օրը ԼՂմիածին ղումարուած Ազգ.-Եկեղեցական Ընդհ. Ժողովը ձեռնարկելով Կաթողիկոսական ընտրութեան, Նոյ. 12ի շաբաթ օրը զինքը կ'ընտրէ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց. երկրորդ օրն իսկ, կիրակի, 13 Նոյեմբեր, կը կատարուի օծումը:

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԲԱՐԵՎԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅՈՆ ՇՈՒՐՁ

(Շար. նախորդ քիւիկն եւ վերջ)

Դ. — Եկեղեցական բարեկարգութեան կարևոր կէտերէն մին եւս պաշտամունքի լեզուն՝ այսինքն գրարարի խնդիրն է։ Հարցը կը դրուի սա կերպով. քանի որ գրարարը ընդհանուր առմամբ անհասկնալի է ժողովուրդին, անիկա այլեւս չի կրնար ծառայել հոգեւորապէս. չկարենալով հաւատացեալին հաղորդել Ս. Գրոց, ազօթքներու, երգերու եւ զանազան ընթերցումներու խմատը։

Եթէ լուր այս տեսակէտէն, այսինքն հասկցողութեան անկիւնէն նայուի խնդրոյն վրայ, պէտք պիտի ըլլայ այն ատեն ոչ միայն խնդրոյն աշխարհաբարը ընդունիլ եկեղեցւոյ մէջ, այլ տաճկախօս հայերուն համար եւս, որոնք փոքրիկ թիւ մը չեն ներկայացըներ, որդեգրել թուրքերէնը, իսկ ի սփիւռս աշխարհի ցրուած հայազաղութներուն համար, որոնք հետզհետէ մայրենի լեզուն կորսնցնելով տեղական երկրաչեղութներուն վարժութիւնը միայն կը ստանան տարուէ տարի, կարգադրել որ իւրաքանչիւր զաղթավայրի մէջ գործածուի զոր օր. Քրանսերէնը՝ Պրանսայի, անգղիերէնը՝ Հնդկաստանի, Անգլիոյ, Ամերիկայի, եւ սպաներէնն ու բորգուկալերէնը Հարաւային Ամերիկայի գաղութներուն համար, առանց յիշելու արեւմտեան եւ արեւելեան բարբառներու առթիւ եւս ուրոյն տնօրինութիւն մը ընելու հարկը։

Արդ, ըսենք նախ թէ անհասկացողութեան հարցը մի միայն լեզուի խնդիր չէ. Ս. Գրքի, կրօնական եւ եկեղեցական գրուածքներու հասկցողութեան համար եթէ ոչ հաւասար, այլ բաւական կարևոր չափով անհրաժեշտ է նաեւ կրօնական կրթութիւնը։ Տակաւին պակաս քան կէս դար մը առաջ, երբ դեռ մեր վարժարաններուն մէջ կրօնի ուսումը ունէր իրեն արժանի տեղը, երբ մեր քահանաները իրենց կոչումին աւելի արժանաւոր անձեր էին՝ ընտանեկան յարկերէն ներս ալ կենդանի պահելու համար միշտ եկեղեցւոյ եւ կրօնի հոգին, երբ եկեղեցական պաշտամունքին խուռներամ բազմութեամբ ներկայ կը գտնուէր միշտ ժողովուրդը, գրարարը առ հասարակ հասկնալի էր նոյն իսկ տաճկախօս գաւառներուն մէջ. պարզ է ուրեմն թէ բոլորովին արդար չէ նախնեաց լեզուն վրայ ծանրացնել պաշտամունքի անհասկնալութեան ամբաստանութիւնը։

Բայց կայ տակաւին ուրիշ կարևոր պարագայ մը, որուն կարելի եւ ներելի չէ անուշադիր մնալ։ Ի՞նչ բարդութիւն պիտի ստեղծէ եկեղեցւոյ ներքին կեանքին մէջ՝ բազմաթիւ եւ այլակերպ լեզուներու այդ յաճախութիւնը, զժուարացնելով իրարու հետ հաղորդակցութիւնը միեւնոյն եկեղեցիի զանազան մասերուն, որոնց համար ամենէն կարևոր պէտքերէն մին է լեզուի միութիւնը։ Եւ յետոյ, պէտք չէ բնաւ մոռնալ թէ Հայաստանեայց եկեղեցին, իրբեւ գերազանցապէս աշխարհի հաստատութիւն մը, կոչումն ունի հայութեան մէջ պահպանելու ինչ որ ազգային է եւ ազգին հոգւոյն հետ կը զօդէ իր ժողովուրդը։ Գրարարը, իրբեւ մեր պատուական նախնեաց լեզուն եւ բարբառը, միակ կապն է այսօր, որ կը միացնէ զմեզ տակաւին մեր նախնեաց հետ. ու եկեղեցին է, այժմ, այն գանձարանը, ուր մեր անցեալ սրբութեանց հետ կը պահպանուի դեռ գրարարը. անոր վտարումը մեր եկեղեցիէն՝ գրիթ պիտի նշանակէր խզում մեր նախնեաց հետ, ինչ որ անշուշտ ցանկալի չէ ոչ մէկ հայու։ Եթէ Կաթողիկ եկեղեցին, իր հօտին ալլացեղ եւ ալլալեղու ազգերը իրարու հետ կրօնական կապակցութեան մէջ պահպանելու միջոցներէն մին կը նկատէ պաշտամունքի լեզուն միութիւնը, եւ ատոր համար մինչեւ հնդիկ ու չինացի կաթողիկներուն կը հարկադրէ լատիներէնը, որ անոնցմէ ոչ մէկուն համար սակայն ունի կենսական կարևորութիւն մը՝ ո՛չ քրիստոնէական եւ ո՛չ ազգային տեսակէտով, եթէ որքո՞սոքա եկեղեցին, միեւնոյն պատճառով եւ առաւել իրաւունքով

անշուշտ թէեւ նուազ չափով մը կը հարկադրէ իրեններուն՝ յունարէնը, Հայաստանեայց եկեղեցին առաւելագոյն եւս աստիճանով ունի իրաւունք եւ նոյն ատեն պարտականութիւն Հայ ժողովուրդին իրր հոգեւոր պաշտամունքի լեզու հարկադրելու գրաբարը, իրրե լեզուն՝ որով քրիստոնէութիւնը քարոզուեցաւ եւ հաստատուեցաւ մեր մէջ, որուն միջոցաւ Ազգը տիրացաւ իր ցեղային գիտակցութեան եւ տոհմիկ գրականութեան, որուն մէջ կը պահարանուին մեր մտաւոր եւ բարոյական, քաղաքական եւ կրօնական անցեալին բոլոր յիշատակարանները, և որուն աղբիւրը, վերջապէս, շատ աւելի սերտ եւ յստակ լինելով մեր արդի լեզուն հետ քան լատիներէնին՝ իրմէ ծնած ուման լեզունն էրուն հետ, ունի ամէն առաւելութիւն՝ ոչ միայն օգնելու աշխարհաբարի զարգացման, որուն համար անհրաժեշտ է որ անեղծ մնայ անոր հետ մեր մտքին եւ սրտին հաղորդակցութիւնը, այլ նաեւ իրմով անքակ պահելու համար մեր հոգւոյն կցորդութիւնը մեր նախնեաց հոգւոյն հետ, պէտք է մնայ անխկա լեզուն մեր պաշտամունքին: Միւս կողմէ սակայն լաւագոյն է և կարեւոր որ մեր ամբողջ ժամակարգութիւնը տպուի առձեռն հատորի մը մէջ, նոյն էջին վրայ սիւնակի մը մէջ գնելով գրաբարը, և առնթեր՝ երկրորդ սիւնակի մը մէջ՝ աշխարհաբարը եւ կամ հաւատացեալէն հասկցուած որ եւ է լեզու: Կարելի է նոյնպէս Ս. Պատարագը և աղօթքները և շարականները բոլորովին պահելով գրաբար, քարոզանման մեծ աղօթքները կարդալ միայն աշխարհաբար, իսկ Հին Կտակարանի և առաքելական ընթերցուածները նոյնպէս կարդալ լոկ կամ նաեւ աշխարհաբար: Աւետարանի ընթերցուածները պէտք չկայ բնաւ աշխարհաբարի վերածելու. ա՛յնքան պարզ է անոնց գրաբարը, ինչպէս իրենց լմաստը:

Ե. — Լեզուի հարցէն անմիջապէս յետոյ կ'արժէ ուշադրութեան առարկայ ընել երգը. այդ խնդրոյն մէջ ինկատի ունիմ եղանակը, լմաստը, նուազը և մեր երգարանին կամ շարականցին զարգացումը: Եղանակին մասին պիտի չերկարաբանեմ, ասոր նկատմամբ իմ տեսութիւնս պարզաւ ըլլալով արդէն եկեղեցական պաշտամունքի վերաբերմամբ գրուած Բ. Հատուածին մէջ: Մեր շարականներու եղանակները պէտք է վերադարձնել իրենց հնագոյն և պարզ ձևին, յորդորելութեան, դտելով՝ մերկացնելով զանոնք անխմաստ արուեստակութեանց ձայնաձգական պաճուճանքներէն. այս կերպով, կը հաւատամ թէ ոչ միայն մեծ չափով պիտի նուազի պաշտամունքին երկարութիւնը, այլ նաեւ այդ հոգեւոր եւ գեղեցիկ բանաստեղծութեանց սրտագրաւ լմաստները աւելի քաղցրութեամբ պիտի ճաշակուին հաւատացեալներէն, ու նոյն ատեն աւելի դիւրութիւն պիտի ձեռք բերուի շարականներուն մեծ մասը երգելու ամբողջ ժողովուրդով, ինչ որ հոգեւորապէս շատ շինիլ ըլլալու առաւելութիւնն ունի, և բան մը որ բնաւ հակառակ չէ մեր եկեղեցիին ոգիին. «Փառք ի բարձունսօրի և ուրիշ առիթներով մեծ ատեան ելնելու սովորութիւնը, որ այժմ հանգիստաւորութեան է վերածուած, այդ կանոնին վերջամասցութիւնն է միայն: Բացառութիւն պէտք է լինին սակաւաթիւ մեներգներ կամ ստեղծներ միայն, երգուելու համար քիչ մը ծանր և առանձինն:

Մեր շարականներու եղանակները, խորքով, արեւելեան յատակի մը վրայ բնիկ հայեցի բանուածք են, հայ ժողովրդական երգերուն շունչովը ոգեւորուած, ինչպէս այնքան գեղեցիկ կերպով հաստատած է Կոմիտաս Վարդապետ, երբեմն բիւզանդական ոգիէն պատուաստումներով, որոնք նոյնպէս զոգտրիկ են և միատիքական շնորհով օծուն. մնացեալը ամբողջովին արաբական և վերջերս թրքական ճաշակէն ներխուժուած փոխառութիւններ են. պէտք է այս վերջինները ի բաց քերել բոլորովին: Գալով Սուրբ Պատարագի երգեցողութեանց, անոնց բուն հայկական եղանակները կրնան իսպառ անՊատարագի երգեցողութեանց, անոնց վերին նմոյշները հազիւ պահուած են Հնդկահայոց մէջ, հետացած համարուիլ. անոնց վերին նմոյշները հազիւ պահուած են Հնդկահայոց մէջ, շնորհիւ Օր. Էմի Սրգարի, որ հատորաւոր եւրոպական ձայնագրութեամբ յաւերժացուցած է անոնց գոյութիւնը, Լայպցիկ և Կալկաթա տպագրուած հրատարակութիւններով: Հարկ է օգտագործել այս մեծարժէք գործերը, զորս գնահատած է նաեւ Կոմիտաս Վարդապետ, շատ ինչ առնելով անոնցմէ իր պատարագին մէջ, և տարւոյն մէջ գէթ քանի մը անգամներ երգել հայկական պատարագը բուն իսկ նախնեաց եղանակով: Կ'ըսեմ

«տարւոյն մէջ գէթ քանի մը անգամներ» վասնզի այլևս ընդհանրացած և ժողովուրդին ճաշակին մէջ տարրացած է պատարագի երգեցողութեանց եւրոպական եղանակաւուրումը, շնորհիւ Թաշճեանի, Եկմալեանի, Կարամուրզայի և ուրիշներու. ու այդ եղանակաւորումները, ծնունդ անուրանալիօրէն բարձր ներշնչումներու, իրբեւ հոգեւոր գեղարուեստի զմալելի արտայայտութիւններ՝ ոչ միայն ազնուագոյն անունդի ազրիւրներ են մեր բարեպաշտութեան, այլ նաեւ մեր ժողովուրդը գէթ կողմով մը քրիստոնէութեան համաշխարհական երգին հետ յարաբերութեան մէջ դնելու առաւելութիւնը ունին:

Դարձեալ, մեր Եկեղեցւոյ հինաւուրց և տոհմային ոգիին ներհակ չէ բնաւ երաժշտական գործիքներու կիրարկութիւնը. ծնծղայի և ուրիշ մետաղեայ քանի մը փոքր նուագարաններու գործածութիւնը դեռ մինչև երէկ մեր դաւառական եկեղեցիներուն և վանքերուն մէջ, ամանցուած՝ թերեւ չին Ուխտի օրինակէն, զայդ միայն կը հաստատէ. և հոգելոյս Տ. Գէորգ Ե. Հայրապետի տնօրինութիւնը այդ մասին, որով հրամայական դարձաւ երգեհոնին գործածութիւնը եկեղեցական պաշտամունքի միջոցին, իմաստուն էր ամենայն մասամբ, եւ կ'արժէ որ գործադրուի միշտ, փրկելու համար նախ երգը՝ կշռոյթի անկանոնութիւններէն, և յետոյ անոր տալու համար հոգեւոր վերացումի այն թռիչք, զոր մաքուր արուեստը միայն կրնայ տալ կրօնական զգացումէն խանգաւառուած սրտին:

Երգի խնդրոյն մէջ ինձ համար այլապէս կարեւորութիւն ունեցող մէկ ուրիշ կէտն է հետեւեալը. մեր հոգեւոր երգարանը, այսինքն շարակնոցը, դարերէ ի վեր վերածուած է փակուած կնքուած մատենանի մը: Հաւատքը, որ չէ դադրած սակայն ոգեւորելէ միշտ այս ժողովուրդին կեանքը, չէ կրցած աւելցնել հոն նոր յոյգեր, յաջորդ դարերու և սերունդներու խանդն ու երկւիզածութիւնը անմահացնող կրօնաշունչ բանաստեղծութիւններ, մինչ փափուկ և միստիք հոգիներ չեն պակսած հետագայ ժամանակներուն մէջ ալ մինչև մեր օրերը, երգելու համար կրօնքին խորհուրդը: Այդ գիրքը պէտք է լինի ամբողջական համադրութիւնը ազգին կենդանի հաւատքը թրթռացնող քնարերգութեանց, որոնց մէջ հոգեկան ապրումներու հին ու նոր ներշնչութիւններ միասնաբար տարիող են սրբութիւնը հայ ժողովուրդին իղձերուն և յօյսերուն, սիրոյն, հաւատքին: Պէտք է բաց մնայ անիկա ազգին ընդհանրութենէն ճանչցուած և սիրուած հաւատացեալ քերթողներու առջեւ, ու անոնք կարենան մուտ գտնել անոր մէջ՝ Եկեղեցւոյ իշխանութենէն կատարուած պատշաճ գնահատումէ մը վերջ:

Զ. — Անցնելով Տօնացոյցին, որուն նկատմամբ եւս իղձեր կամ առաջարկներ լսուած են յաճախ բարեկարգութեան վերաբերմամբ յայտնուած տեսութեանց մէջ, ուշադրութեան արժանի կը կարծեմ երկու երկրորդական կէտեր և օտար սուրբերու հարցը:

Առաջինն է Ս. Կուսին ԳօՏԼՈՅ և Տփղ զիւտերուն տօնը, զոր նախասիմէոնեան Տօնացոյցն ալ արդէն կամաւոր կը դնէր, «եթէ կամիս տօնել, տօնեա՛» մակագրելով: Աստուածածնի պաշտամունքը կամ յարգանքը ինչպէս բոլոր հին եկեղեցիներուն, նոյնպէս և մերինին համար նուիրական է անառարկելիօրէն. բայց նոյն իսկ այդ պատճառաւ պէտք է ջնջել այդ երկու տօները, որոնք մեր Փրկչին ծնողին զաղափարը աննշան իրերու վրայ նիւթականացնելու բնոյթը ունին. կարելի է տօնել Աստուածածնի մայրութեան խորհուրդը, եւ պանծացնել առաքինի մօր պատկերը. կարելի է տօնել դարձեալ Ս. Կուսին մայրական երջանկութեան մտածումը, և փառաւորել իր սիրտը խոցող վիշտին մէջ նոյն իսկ զինքը երանաւէտող զգացումին սրբութիւնը. բայց իր յաւէտ օրհնուած անունը լծորդել այդպէս որ եւ է իմաստ չնեկայացնող առարկաներու՝ համաձայն չէ կրօնական լրջութեան:

Երկրորդ կէտը տէրունի և տնօրինական տօները մերձաւոր կիրակի օրերը կատարելու պարագան է: Այս սկզբունքը մասամբ գործադրուած է արդէն մեր Եկեղեցւոյ մէջ, Աստուածածնի Վերափոխման և Ս. Խաչի վերացման տօներուն առիթով, որոնք Օգոստ. 15ի և Սեպտ. 14ի մերձաւոր կիրակիներուն կը կատարուին: Չեմ համարձակիր այդ պահանջը դնել Տեառնընդառաջի և Համբարձման տօներուն համար, որոնց թուականը

ճշգրտած է աւետարանական ժամանակագրութեամբ: Բայց կը խորհիմ թէ որ եւ է ծխական և պատմական անպատեհութեան տեղի չի տրուիր, եթէ Աստուածածնի Աւետման, Ընծայման և Յղութեան տօները կատարուին Ապրիլ 7 ի, Նոյեմբեր 21 ի և Դեկտեմբեր 9 ի մերձաւոր կիրակիներուն՝ այդ կարգադրութենէն կը շահի հասարակաց բարեպաշտութիւնը, քանի որ այս կերպով դիւրութիւն տրուած կ'ըլլայ միայն ժողովուրդին՝ ներկայ գտնուելու այդ տօներուն պաշտամունքին:

Գալով օտար սուրբերու տօնախմբութեանց ջնջումի կամ զեղչման հարցին, պէտք է ըսել թէ որքան անխմտ՝ նոյնքան անհիմն է այդ խնդիրը, եւ ծնունդ մեր Եկեղեցւոյ ոգւոյն և նկարագրին անդիտակ մտայնութեանց: Արժան է յիշել այստեղ թէ այդ օտար սուրբերը, զրեթէ ամէնքն ալ, կը պատկանին Ն. դարու կէսէն առաջ ժամանակաշրջանի, այսինքն այնպիսի թուականի մը, երբ տակաւին չէր կոտորակուած Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ միութիւնը: Տօնելով զանոնք՝ Հայ Եկեղեցին տօնած կ'ըլլայ իր իսկ Ընդհանրականութեան յիշատակը: Հետեապէս և շեղելով այդ սկզբունքէն ստանաւովս ըլլանք Հայ Եկեղեցւոյ ամենէն բարացուցական այդ ստորեզերիին: Կարելի է թերեւս դասաւորուած խմբումներով ուրոյն օրերու մէջ մասնաւորաբար տօնել իւրաքանչիւր Եկեղեցիի, զոր օրինակ, Անտիոքաց, Միջագետաց, Կիլիկիոյ, Երուսաղէմի, Կիպրոսի, Աղեքսանդրիոյ, Եթովպիոյ, Կեսարիոյ և այլն եկեղեցիներուն սուրբերը. կամ տօնել զանոնք տեսակաւորեալ հոյերու վերածելով, այսինքն նահապետաց, մարդարէից, առաքելոց նման ջոկելով զանոնք, Հայրապետաց, Վարդապետաց, Թաղաւորաց, Զօրավարաց, Մարտիրոսաց, Կուսանաց և այլն տրոհումներով: Բայց այդ պարագային ալ յառաջ պիտի դաշ երկու անպատեհութիւն. նախ՝ որովհետեւ այդ տօնախմբութիւններէն շատերը կապուած են այդ սուրբերուն նահատակութեան կամ նշխարաց փոխադրութեան կամ գիւտի ժամանակագրական յիշատակին. յետոյ՝ որովհետեւ անանուն պիտի մնան շատերը տարւոյն օրերէն, որոնք յատկացուած են սուրբերու յիշատակութեան:

Հետեւաբար, ոչ միայն տրդար, այլ նաեւ գործնական պիտի ըլլար անփոփոխ պահել օտար Եկեղեցիներու սրբոց տօնախմբութեան վերաբերմամբ մեր տօնացոյցին օրինադրած կարգն ու կանոնը, չայլալելու համար մեր Եկեղեցիին ընդհանրականութեան հանգամանքը և չամայացնելու համար սրբոց յիշատակութեան նուիրուած օրերուն կարեւոր մէկ մասը: Պարտինք պատկառ մնալ սրբոց պաշտամունքի խորհուրդին, առանց ցեղական խտրանքի:

Իսկ ազգային սուրբերուն բազմացման մասին ընդհանուր կերպով յայտնուած բաղձանքներուն կարելի է եւ պատշաճ նոյն իսկ՝ գոհացում տալ արժանապէս: Ատիկա Հայ Եկեղեցւոյ ազգային նկարագրին պահանջն է նոյն իսկ: Ընդհանուր Եկեղեցւոյ սուրբերուն ցանկը փակուելէն վերջն ալ, այսինքն Զ. դարէն մինչև Ժն. դար, մինչև Գրիգոր Տաթեւացի, մեր Տօնացոյցին մէջ աւելցած է հայ սուրբերու թիւը, թէեւ ոչ մեծ չափով, հակառակ որ քրիստոնէական մարտիրոսագրութեան անընդհատ շարունակութիւն մը եղած է մեր պատմութիւնը: Այս սակաւապետութեան մէջ թերեւս իրենց դերը ունեցած ըլլան քաղաքական կամ ուրիշ զգուշաւորութիւններ: Մենք Ժն. դարէն ասդին ալ ունեցած ենք բազմաթիւ նոր վկաններ կամ սուրբեր, որոնց անունները եւ վարքը արձանագրուած են յիշատակելեաց մէջ, եւ որոնց մասին վերջերս կատարուած են հատորաւոր ուսումնասիրութիւններ և ցուցակագրութիւններ: Ունեցած ենք նոյնպէս բազմաթիւ ուրիշ սուրբեր Ս. Վրթանէսի ժամանակէն մինչև Ժն. դար, որոնք բնաւ չեն տօնուած կամ նախապէս տօնուելէ վերջ անտեսուած են յետոյ: Այս վերջիններուն մասին հետքեր կան մեր մատենագրութեան մէջ. կարելի է, լուրջ հետազօտութիւններէ վերջ կազմել անոնց ցուցակն ու վարքագրութիւնը և հայրապետական տնօրինութեամբ կարգադրել կարեւորը անոնց տօնախմբութեան համար:

Է.— Աւելի կարեւոր է թերեւս Մաշտոցի հարցը: Պէտք է խոստովանիլ թէ Հայ Եկեղեցւոյ ծխարանի այս գիրքը ենթարկուած է տարապայման կամայականութեանց.

տարբերութիւններ՝ աննմանութիւններ կան հին եւ նոր տպագրութեանց եւ զանազան վայրեր, իջմիածին, Երուսաղէմ, Կ. Պոլիս, Կալկաթա, Նոր-Ջուղա կատարուած հրատարակութեանց միջեւ. ոչ թէ որոշ կանոն մը կամ պաշտօնական հրահանգ մը, այլ յայտնապէս քմահաճոյքը եւ ստէպ տգիտութիւնը եւ կողմնակի նկատումներ վարած են անոնց հրատարակութեան գործը. տպագրիչը աւելցուցած է հոն զանազան մասեր՝ որոնք ժողովրդական թուած են իրեն, եւ որոնց շնորհիւ կարծած է թէ աւելի բարեյաջող պիտի լինի իր հրատարակածին վաճառումը. եկեղեցականներ, անհատապէս յանձնարարութիւններ ըրած կամ թելադրութիւններ կատարած են անոր պարունակութեան մասին: Ասոր համար է որ ոչ մէկին զրան վրայ կը տեսնես հայրապետական կամ պատրիարքական հրամանի կամ կրօնական ժողովոյ հաւանութեան ականարկութիւն մը, երբ նոյն իսկ հարկեցուցիչ էր հասարակաց կրթութեան արտօնագիրը:

Ասիկա՝ տպագրութենէն վերջը եղածներուն պարագան է. աւելի անկանոն է թերեւս ձեռագրաց բովանդակութիւնը, որուն մէջ զրիչը կամ ընդօրինակիչը կամ ձեռագրին տէրը որոշ է թէ գործած են աւելի սանձարձակ մտահաճութեամբ: Այս է անշուշտ պատճառը որ Մկրտութեան, Պսակի, Թաղման, մանաւանդ եկեղեցականաց թաղման եւ յուզարկաւորութեան, հոգեհանգիստի զանազան ձեւերու եւ ձեռնագրութեանց կարգն ու արարողութիւնները երկարաձգուած են անսահման մանրամասնութիւններով, կրկնութիւններով եւ խճողումներով, որոնք չեն երեւիր ուրիշ ոչ մէկ եկեղեցիի մէջ:

Ասոնցմէ զատ, Մաշտոցին մէջ կան տակաւին մասեր, որոնց գոյութիւնը չ'արդարանար այսօր որ եւ է կերպով. ինչպէս, «Ջրհոր օրհնելոյ», «Շեղջ և կալ օրհնելոյ», տղոց առաջին հերակտրումի, ամպի և կարկուտի, նորակերտ տունի և բնակութեան, նորածին մանկանց լուացման ջուրի, մեռելոց ջուրի, նորակերտ նաւու եւայլն օրհնութեան կանոններ, որոնց շատերուն հաստատման կամ գործադրման պատճառը ակներեւ է, կապ ունենալով եկեղեցականին ապրուստին հետ, իսկ ոմանք հեթանոսութիւն, կամ առնուազն ֆօլքլօր կը բուրեն: Պէտք է այս վերջին մասերը բոլորովին կտրել մերժել ծիսարանէն, իսկ միւսները չափաւորել և տանելի համեմատութեան մը վերածել: Տ. Գեորգ Դ. Կաթողիկոս, ինչպէս կ'երևի իր օրով հրատարակուած Մաշտոցներու յառաջաբանին մէջ զրուած նօթէ մը, մտածումը ունեցած է այդպիսի փորձի մը, եւ մասամբ նոյն իսկ կատարած է զայն, մասնաւորաբար ձեռնագրութեան Մաշտոցի նոր տպագրութեան մէջ, հին եւ բազմաթիւ գրչադիրներու համեմատութեամբ. սակայն աւելի մեծ սրբազրութիւնները եւ փոփոխութիւնները վերապահելով եկեղեցական Ընդհանուր Ժողովի ժամանակն է ահա կատարելու այդ ամէնը, ձեռնհաս Յանձնաժողովի մը միջոցաւ բաղդատական ուսումնասիրութիւն մը կատարելով աւելի ընդարձակ թիւով հին ձեռագիրներու վրայ և նկատի առնելով ներկայի պահանջն ու ոգին:

Ը.— Ձեմ խօսիր եկեղեցիներու շէնքի ձեւի մասին, տեսնելով որ ընդհանուր տրամադրութիւնները ուղղուած են արդէն դէպի հայկական ճարտարապետութեան ոճը. և Տաճկաստանէն դուրս, ուր այդ մասին զգուշաւորութեանց հարկը զգալի եղած է միշտ եւ է ցարդ, ամէն կողմ, նորաշէն մեծ ու փոքր եկեղեցիներ կառուցուած են ու կը կառուցուին այդ ձեւով: Ոչ միայն վեհաշուք է հայկական կաթողիկէն, իրր գործ արուեստի, այլ և կրօնական զաղափարի ամենէն մեծափայլուէ արտայայտութիւնն է ան, տեսակ մը պատկերազարդուած ներկայացում հայեցի զգացման եւ հայ եկեղեցական ըմբռնումի. լաւագոյն է անշուշտ որ այն միայն գործադրուի, երբ նիւթական միջոցներ բաւականութիւն կ'ընծայեն անոր:

Ձեմ խօսիր եկեղեցականաց զգեստի տարազին մասին. վասնզի այդ կէտը եկեղեցական Բարեկարգութեան տեսակէտով ծանրակշիռ հարց մը չէ ինքնին. աւելի քան այլուր տեղն է թերեւս ըսելու համար թէ Զգեստը չէ որ կը շինի հոգեւորականը. այսինքն աւելորդ է հագուստի մասին մանրակրկիտ բժախնդրութիւն. բայց անհրաժեշտ է որ եկեղեցականը աշխարհականէն զանազանուի իր զգեստովը. մէկէ աւելի լուրջ պատճառներ հարկեցուցիչ կ'ընեն այս կէտը. խնդիրը՝ այդ տարազին, մասնաւորաբար գլխար-

կին, եւրոպականին մերձաւոր կերպ մը տալու վրայ է. և ասոր մէջ չկայ ոչ մէկ անպատեհութիւն. պէտք է միայն ուշադիր ըլլալ որ միաձեւութիւնը տիրէ, և կամելաւայի՝ փակեղի և գտակի պէտպիսութիւնները վերջնան, առանց ջնջելու սակայն վեղարը, հայեցի և խորհրդաւոր այն ձեւը, որ եկեղեցիներու շրջափակէն ներս և վանքերու մէջ, պէտք է մնայ վանականներու կամ կուսակրօններու գլխանոցը:

Ձեմ խօսիր պահեցողութեան մասին. եկեղեցական այդ կանոնը, որ տեսակէտով մը բարոյացուցիչ է թերեւ բայց մանաւանդ առողջապահիկ, կրնայ կամաւոր նկատուիլ. առաքելական սկզբունքով նոյն խօսք, պէտք չկայ մտահոգութեանց կամ գայթակղութեանց հիմ մը փնտուել անոր գոյութեան կամ անցողութեան մէջ. լաւ է թերեւս, որ վիճակաւոր եպիսկոպոսներ կամ իրաւասու ժողովներ տեղական հանգամանքներու և կլիմայի պահանջներուն համեմատ տնօրինութիւններ ընեն առ այդ, և լաւագոյն է թերեւս որ ընդունուի մեր մէջ կաթոլիկ եկեղեցւոյ պահեցողութեան գրութիւնը, որ միւսը միայն արգելիչ կը նկատէ պահոց օրերու մէջ: Ներկայ կենցաղի պարագաները և առողջապահիկ կեանքի հանգամանքները հանդուրժիլի չեն ըներ պահեցողութեան հին կերպը:

Ձեմ խօսիր, վերջապէս, եկեղեցականաց ապրուստի աւելի կարեւոր կէտի մասին. հանրային կարծիքը բոլորովին պատրաստուած ըլլալով այդ բանին համար: Վայել լուռ է անշուշտ վարձկանի ձեւը՝ եկեղեցական պաշտօնէութեան համար, բայց աւելի տղեղ է՝ անտարակոյս՝ ձեռք կարկառելու կերպը, որ տխուր վիճակի մը կ'ենթարկէ հոգեւորականը, որ իրաւունք ունի կերակրուելու այն սեղանէն՝ որուն կը ծառայէ. և արդար չէ բնաւ դիպումը անոր հասոյթներու կապել նուիրեալ պաշտօնականներու բախտը, երբ մանաւանդ տոտանորդական գրութեան հին եղանակը ոչ հնարաւոր է այժմ և ոչ գործնական: Ամենէն նախընտրելին է, անառարկելիօրէն, երբ եկեղեցական կալուածներու հասոյթները անդարձօրէն ուղղուած են այլեւս կրթական պէտքերու — ամենէն նախընտրելին է զարձեւել հաստատումը հոգեւոր տուրքի մը, որմէ միայն կարենան ստանալ եկեղեցականները իրենց ապրուստին գոհացումը: Այսպիսի ժամանակի մը մէջ, երբ կեանքի ամէն օր աւելցող կարիքները կը ճնշեն ժողովուրդին արդէն իսկ վտիտ նիւթականին վրայ, երբ հասարակական ձեռնարկներ և հոսանքներ զանազան խողովակներով կը քամեն շարունակ ազդին տնտեսական կեանքը, գլխեմ թէ դիւրին պիտի չըլլայ այս կերպն ալ: Բայց կեանքին մէջ չկայ բարութիւն մը, որ ստացուի առանց դժուարութեանց: Ատոնց յազթիլ պարտականութիւնն է ժողովուրդին և զայն վարող իշխանութեանց. ու կը փափաքիմ մտածել թէ անկարելի չի լինիր ձեռք բերել ցանկացուած յաջողութիւնը, եթէ վարչութեանց մօտ լինի կազմակերպուած կորով, և եթէ մանաւանդ հոգեւորականը ի մտի ունենայ միշտ սա գաղափարը թէ հարստանալու և ճօխ կենցաղ մը վարելու համար չէ որ խոնարհած է Քրիստոսի լուծին ներքեւ:

Թ. — Իրրե վերջին հարց, կը փափաքիմ Ազգային-եկեղեցական Ընդհանուր Ժողովին ուշադրութեանը յանձնել ազգականական կամ արեւնակցական աստիճաններու, կամ, ինչպէս սովորութիւն է ըսել, Պորտահամարի խնդիրը, որ, մեր եկեղեցւոյ իրաւաբանութեան մէջ, մեծ կարեւորութիւն ունի ամուսնութեան օրինականութեան տեսակէտով: Այս խնդիրը, յայտնի է պատմութենէն՝ թէ ելեւէջներէ կամ փոփոխ պայմաններէ անցած է հին դարերէն սկսեալ մինչեւ Խրիմեանէ և Իեդրոգ Ե. Կաթողիկոսէ հրամայուած վարչական կարգադրութիւնները: Ինչ որ եղած է անցեալին մէջ, անշուշտ իր լինելութեան իրաւացի և հարկեցուցիչ պատճառն է ունեցած: Կարեւոր էր արդարեւ և գործնական միւսնոյն ատեն որ, երբ մեր ժողովուրդը կ'ապրէր տաւալին իր սեպհական հայրենիքին մէջ և իրերամերձ քնակաւորմամբ, Ազգին բաղկացուցիչ տարրերը իրարու հետ հիւսելու և ամուսնութիւնը ընտանեկան անձուկ շրջաններու մէջ չսահմանափակելու համար, ամուսնութեան համար գործադրուէր հեռաւոր ազգականութեան պայմանը. բայց ներկայիս, երբ հայութեան կարեւոր մէկ մասը ցրուած է ի սփիւռս աշխարհի, օտար քրիստոնեայ ազգերու մէջ, երբ գլխական նոր ըմբռնումներ բնախօսական տեսակէտով ալ անհրաժեշտ չեն ցուցներ ազգականական հեռաւորութեան պահանջը, երբ օ

տար եկեղեցիներէն շատեր կը կնքեն պսակը աւելի դիւրամատոյց պայմաններով, երբ քաղաքային ամուսնութեան օրէնքին ընդհանրացումովը գրեթէ ամէն տեղ զժուարութեան կը մատնուի հետզհետէ եկեղեցւոյ օրէնքներուն գործադրութիւնը, այլեւս գրեթէ անկարելի և նոյն իսկ անբանաւոր կը դառնայ ան: Ամէնօրեայ փորձառութիւնը ինքնին կը ցուցնէ թէ մեր ժողովուրդէն շատեր ի՞նչպէս այդ իսկ պատճառաւ շարունակ կը դիմեն դէպի օտարութիւն, մեծագոյն մասը ձուլուելու՝ լուծուելու համար ապաղզոյնացումի ճամբուն վրայ, իսկ ոմանք վերստին ետ դառնալով իրաւարանական կնճռոտութեանց ենթարկելու համար ինքզինքնին և եկեղեցական իշխանութիւնը: Պէտք է վրձնապէս կտրել այս հարցը՝ ընդունելով չորս աստիճանի սկզբունքը, որ արդէն անձանցթ չէ մեր եկեղեցական անցեալին, ի հնումն ժողովական որոշումներով և հայրապետական հրամանաւ ալ գործադրուած լինելով:

Այս տեղ կը վերջանան եկեղեցական Բարեկարգութեան վերաբերմամբ իմ նկատողութիւններս: Փակելէ առաջ, սակայն, զանոնք ներկայացնող այս գրութիւնը, չեմ կրնար արգելել ինքզինքս՝ վերջին ակնարկի մը մէջ երկու բառով ամփոփելէ զեռ ինչ որ կը խորհիմ այդ ամէնուն միանգամայն:

Ինչ որ ըսուեցաւ ցարդ, կը վերաբերէր գործին միայն և անոր մանրամասնութիւններուն. բայց անկարելի է կատարել գործ մը՝ առանց ուղղութեան և առանց գործիքի և գործաւորի մանաւանդ:

Բարեկարգութեան գործը որոշ և հետեւական ուղղութեան մը վրայ կարենալու համար զնել արդիւնաւորապէս, պէտք է աշխատիլ ժողովուրդին մտայնութիւնը և հոգին ուղղել դէպի կրօնքին զաղափարը նախ և յետոյ իր եկեղեցիին սկզբունքը: Ինչ որ կը տեսնենք կամ կ'երեւի ժողովուրդին մէջ այժմ վերաբերմամբ Բարեկարգութեան հարցին, տարտամ, անկայուն և նոյն իսկ յաճախ պատրողական երեւոյթներ են տակաւին: Եկեղեցական Բարեկարգութիւնը կրօնական կեանքի մէջ միայն կրնայ կատարուիլ. այդ կեանքը կը պակսի այսօր զեռ մեր մէջ, կամ շատ աւելի նուազ և տկար աստիճանով մը գոյութիւն ունի քան նոյն իսկ դար մը առաջ: Անհրաժեշտ է որ մշակուի անոր համար կարեւոր գետինը, լուրջ, բարի և հաւատքի եւ զիտութեան հիմերուն վրայ կանգնուած դպրոցական եւ ժողովրդական դաստիարակութեամբ եւ գրականութեամբ. ու այդ կրնայ կատարուիլ, ժողովուրդին սէրն ու սիրտը կրօնքին եւ եկեղեցիին ուղղելու գործը կրնայ կատարուիլ, կրթուած եւ բարձր նկարագրի տիրացած եկեղեցականութեամբ միայն. ան է որ պիտի լինի Բարեկարգութեան բուն գործիքը կամ գործաւորը: Եթէ հնար իսկ ըլլար անհնարինը, և ժողովական, ժողովրդական և աւելի մեծ ուժերով կարելի ըլլար ծրագրել, սկսիլ եւ գործադրութեան զնել Բարեկարգութիւնը, առանց պատրաստուած եկեղեցականութեան, ամենէն վաղանցուկ իրականութիւնը պիտի դառնար ան իսկոյն մեր մէջ, մատնելով Ազգը ամենէն վատշուէր յուսախարութեան և ընդ միշտ խորտակելով անոր մէջ ամէն բարի իղձ ու խեղալ:

Հիմակ որ Հայաստան ունենալով իր սեպհական և օրինաւոր կառավարութիւնը, Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Մայր-Աթոռը ձերբադատուած է այլեւս քաղաքական մտահոգութիւններէն և զբաղումներէն, որոնք այս կամ այն կերպով և չափով հարկաւորուած էին իր վրայ. հիմակ որ բոլոր այն երկիրներուն մէջ, ուր իբր գաղութ կամ հասարակութիւն կը բնակին հայեր, վերջին պատերազմին յառաջ բերած պետական եւ ընկերային յեղաշրջումներու հետեանքով՝ կրօնքի, դասնութեանց և պաշտամունքի ազատութիւնը իրականութիւն է այլեւս, ժամանակն է որ Հայ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, իր բոլոր նուիրապետական աթոռներով, վիճակային վարչութիւններով և բոլոր իր բարոյական և նիւթական ոյժերով նուիրուի միայն և միայն այս գործին, իրականացնելու համար եկեղեցին ի բարեկարգութեան պահելու իղձը ամէնուս, կրօնական մաքուր կեանքի մը ստեղծումովը Ազգին մէջ, և հոգեւոր շնորհներով և իմացական կարողութեամբ զօրացած ու զարդարուած եկեղեցականութեան մը միջոցաւ:

կը սիրենք յուսալ թէ Ազգ. Եկեղեցական Ընդհ. Ժողովը, խնդիրը իր բազմաբովանդակ մանրամասնութեանը մէջ նկատի առնելէ վերջ, իւրաքանչիւր հարցի քննութիւնը պիտի յանձնէ ձեռնհաս Մասնախումբի մը, անոնց հզրակացութիւնները և արտաքոյ Հայաստանի ապրող Հայութեան ևս տեսութիւնները ստանալէ վերջ, Ամենայն Հայոց Նորընտիր Հայրապետին նախագահութեան ներքեւ և Հայ Եկեղեցւոյ միւս նուիրապետական աթոռներուն և բոլոր վիճակային առաջնորդներու և ժողովներու ներկայացուցիչներուն մասնակցութեամբ կատարուած նոր գումարումի մը մէջ անյապաղ տնօրինելու համար պարտաւարտաճը:

* * *

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ա Ի Ա Գ Տ Օ Ն Ե Ր

Հայ եկեղեցական պաշտամունքի տօնական բաժինին ամենէն խօսուն տեսարաններէն մին է որ մեր առջեւ կը բանայ Աւագ-Տօնեւ շարքը:

Բուն ՏՕՆ-ի — ինչպէս հայ բարեպաշտութիւնը կը սիրէր որակել իր բնաշխարհին մէջ Աստուածայայտութեան տօնը — նախօրեակին՝ այս մեծ սուրբերու յիշատակներուն այսպէս համախումբ հանդիսաւորումը, որ թէ՛ հին է ժամանակագրականօրէն, և թէ՛ զրեթէ նոյնութեամբ հասարակաց՝ բոլոր առաքելական հին եկեղեցիներուն, ունի իր որոշ նշանակութիւնը:

Անիկա կը ներկայացնէ տիեզերական եկեղեցիին ըմբռնումը մէկ կողմէ՝ Բրիստոսի հրաշալի ծագումին և միւս կողմէ՝ քրիստոնէական Հաւատքի կազմութեան և ծաւալումի պատմական պարագաներուն մասին:

Դաւիթ եւ Յակոբոս, մին՝ իրրեւ Աստուածահայր, և միւսն՝ իրրեւ Տեառնեղբայր, կը ցուցնեն մեր Փրկչին մարմնի և արեան կապը մարդկային ցեղին հետ. Յովհաննէս, քրիստոնէական միտքի և սիրոյ մեծ տեսանողն ու աւետարանիչը, կը բացայայտէ անոր աստուածութեան անճառ խորհուրդը. Ստեփանոս եւ Յակոբոս, երկու անդրանիկ նահատակներն, մին՝ հաւատացեալներու նորակազմ հասարակութիւնէն և միւսը՝ առաքելական խումբէն, մեր մտածումը կը տանին զէպի մարտիրոսական կեանքի այն դաշտը, որուն մէջ

կը բողբոջէր աւետարանական հաւատքի առաջին ծաղիկը. իսկ Պօղոս և Պետրոս, փրկութեան պատգամին զոյգ ձայնատար փողերը դէպի անսահման և անձանօթ հորիզոններ, կ'ըսեն մեզի թէ խաչին խօսքն ու կեանքը, Աւետարանի քարոզութիւնն ու նուիրումի իղձը ի՛նչ հրաշագործ ոյժեր եղան՝ իրականացնելու համար սուրբ Գաղափարի մը աշխարհակալութիւնը երկրի վրայ:

Սուրբերուն կեանքն ու արիւնը վկայութիւնն են ոչ միայն իրենց անձնական առաքինութիւններուն, այլ նաեւ ու մանաւանդ ճշմարտութեանը կրօնի մտատիպարին, Անոր՝ «որ փառաւորեալն է ի խորհուրդս սրբոց իւրոց»: Այդ ճշմարտութեան, գերազանց կրօնքի մը յայտնութիւններով մեր մէջ իջած, մեր արիւնին հետ զանգըւած ու մեր մարմինին մէջ տաղաւարուած այդ գերազոյն էակին մարդեղութեան մեծ և սքանչելի խորհուրդին է որ մեր սիրտը կ'առաջնորդեն եօթնեակ այդ աւագ սուրբերը, իրենց հոգւոյն ցոլքերով լուսաւորուած այն ճամբէն, որ իրենց կեանքը եղաւ Բրիստոնէութեան արշալոյսին մէջ: Ուսն առ ոտն փորձենք անցնիլ պահ մը այդ արահետէն:

Դ Ա Ի Ի Թ

Աշխոյժ եւ սիրուն հօտաղը՝ որ իր քնարին ձայնովը խաղաղեցուց Սաւուրի խռովակոծ հոգին, կտրիճ պատանին՝ որ միակ հարուածով զգեստնեց վիթխարի այլազգին, սիրտբալս և բարի հայրը՝ որուն ապերախտ մէկ զաւկին մահը իր կուրծքէն թոցուց լաւահառաջ ճիշ մը. «ես՝ փոխանակ քո, որդեակ իմ», հանճարեղ կազ-

մակերպիչը՝ որ խախտած գահի մը պատուանդանը ամբապնդելէ վերջ, կրցաւ նաև իրականացնել դարերէ ի վեր փայփայուած ազգային վահագնաւորութեան մը երազը, քաջ և իմաստուն գործիչը՝ որ կրցաւ ի մի հաւաքել և դասաւորել ներքին կոխներով պառակտուած ցեղի մը ցիրուցանուած ոյժերը, և իրեններուն սիրելի և օտարներուն պատկառելի ընծայել իր հայրենիքը, իր ժողովուրդին և մարդկային ազգի պատմութեան մէջ պիտի չկարենար թողուլ որ եւ է լուսափայլ հետք, եթէ այս բոլոր առաւելութիւններէն աւելի եւ վեր՝ իր մէջ ապրեցուցած չըլլար բարոյական մարդը, գեղեցիկ և հզօր այն հոգին, որ իր մարդկօրէն գայթակմանէն և անկոմմենքէն միշտ կրցաւ վերականգնել զինքը, որ անոր ինքնակալի դմենայ երեսօթին տակ կենդանի պահեց շարունակ մարդաբան և բանաստեղծին խիղճը, որուն մէջ իր ժամանակակիցներուն նայուածքն՝ կրցաւ անհեղինակ մարդերէն աւելի Աստուծոյ ընտրեալի մը եւ «օծեալ»ի մը դէմքը, և որ ապագայ սերունդներուն իրաւունք զգացուց իր կերտած արքայական իշխանութեան ծրագրին և յօրինուածքին մէջէն ընդնշմարել երկնային թագաւորութեան մը տեսլանկաւրը։ Սաղմոսարանը, զոր օր մը իրեն վերագրեցին ազգային զգացումն ու հասարակաց կարծիքը, նախերգանքն է Աւետարանին։ Ծակատաղբուած էր որ Յեսէի որդիին ճգնիմ քնարը ի վերջոյ վերածուէր տիեզերական այն երգիտին, որուն մէջէն պիտի լսուէին մարդկութեան Հաւատքին, Յոյսին և Սիրոյն անմահ թրթռումները։ «Տէր ասոց ցիւս, որդի իմ ես դու, և ես այսօր ծնայ գեղեցիկ»։ «Ո՞ր խօսք, ասկէ աւելի, պիտի կրնար հաւաստել մարդ էակին հոգեկան ցեղակցութիւնը Աստուծոյ հետ։ «Տէր հովուեսցէ զիս՝ ինձ ինչ ոչ պակասեսցէ»։ Երբ Տէրը իմ հովիւս ըլլայ, ա՛յ ոչ մէկ բան պիտի պակսի ինձի։ Այսինքն Աստուծոյ զգացումը, անոր խորհուրդը միայն պէտք է կառավարէ կեանքը։ Այո՛, ոչ միայն արեան կամ ցեղի այլ նաև հոգիի խորիմաստ հաղորդակցութիւն մը կայ ընդ մէջ թագապսակ մարգարէին և Անոր, զոր ի զուր չէ որ մարդոց Հաւատքն ու Համոզումը կոչեցին և ճանչցան «Որդի Դաւթի»։

ՏԵԱՌՆԵՂԲԱՅԻՐ

Այս տիտղոսը, նոյն ինքն Պողոսէ կիրարկուած նախ (Գաղ. Ա. 12), ատոր համար նոյն իսկ՝ բացարձակ հնութեան և հարազատութեան լիուլի երաշխիքն ունի իր մէջ։ Մեզ չի հետաքրքրեր բնաւ այն հարցը թէ համաձնող եղբայրութեան թէ մերձաւորագոյն ազգակցութեան մը ակնարկութիւնը կայ այդ բառին մէջ։ Աւետարանի պատմութեան ընդհանուր իմացումը ոչինչ ունի անհամաձայն՝ մեր և առաքելական հին եկեղեցիներու հասկացութեան հետ այդ մասին։ Նոյնպէս, մեծ արժէք մը չունի ինքնին այն խնդիրը թէ Տեառնեղբայրը երկոստասաններէն է և նոյն՝ Ալփիան Յակոբոսի հետ, ինչպէս կը կարծեն Լատինք, յենլով Գաղ. Ա. 19 համարին վրայ։ Այս վկայութիւնը լուսարանուած պէտք է նկատել Ա. Կորնթ. ԺԵ. 7 համարով։ Իսկ այն վճռական ապացոյցը՝ թէ Նոր Կտակարանի մէջ Առաքեալն Յակոբոս կը կոչուի միշտ Որդի Ալփեայ, իսկ Տեառնեղբայրը՝ Որդի Կղէովպայ, վերջնապէս կը ճշդէ արդէն մեր և արեւելեան միւս եկեղեցիներուն ըմբռնումը ի նպաստ երկուութեան, ինչպէս կ'ընդունին նաև Սուրբ Գրոց նորագոյն գիտունները։

Ինչ որ շատ աւելի պէտք է մտադրաւէ զմեզ իր անունին առջև, երկիւղած մեծարանքի այն վերաբերմունքն է, որով չըջապատուած է միշտ անոր անձը նորածին եկեղեցւոյ ներքին կեանքին մէջ. պարագայ՝ որ կը ցուցնէ առաջին քրիստոնեայ հասարակութեան ջերմ սէրը, որքան Յիսուսի ընտանիքին՝ նոյնքան նաև Տեառնեղբօր անձնաւորութեան հանդէպ։ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ անդրանիկ հոգեւոր իշխանութեան մէջ առաջին կը յիշուի ինքը Պետրոսի և Յովհաննէս հետ (Գաղ. Բ. 9)։ Իր կարծիքին կշիռն է որ եղբայրակցութեան մը կ'ազդէ միտքերը առաքելական դամարումի մը միջոցին (Գործք ԺԵ. 13), երբ տարակարծութեանց առաջին կոհակը սկսել էր յուղել զգացումները նորակազմ աւետարանական համայնքին մէջ, իրեն է որ նախ կը ներկայանայ Պողոս, երբ վերջին անգամ երուսաղէմ կ'երթայ, իր առաքելական գործունէութեան մասին տեղեկութիւններ տալու համար կեղբոնի Մարմինին (Գործք ԻԱ. 18)։ Ինքն է որ, իբրև

պետը պահպանողական հոսանքին, իր անձին հեղինակութեամբ կը փրկէ Եկեղեցին վտանգաւոր հերձուածի մը պառակտումէն. այս ամէնուն համար էր տնշուշտ որ Պօղոս զայն կը կոչէր Եկեղեցւոյ սխներէն մին (Գաղ. Բ. 9), Ու այս ամէնը կը բացատրեն բացառիկ այն դիրքը զոր ունեցաւ ան առաքելական խումբին մէջ՝ առանց երկոտասաններէն լինելու, և նախկին Եկեղեցիին մէջ, իբրեւ անոր անդրաճիկ եպիսկոպոսը և զլուսը Քրիստոնէութեան՝ յետ Քրիստոսի:

Իր վայելած այդ յարգանքն ու համարումը բարձրօրէն արժեցուց անիկա լիութին բարի և բարեպաշտ կեանքի մը արժանիքով, առոր համար իր բոլոր ժամանակիցներէն կոչուելով «Արդար», ինչպէս կը վկայեն Յովսեպոս և Հեգեսիպոս:

Բայց անոր առաքելական սրտին կենդանի պատկերն է մանաւանդ «Կաթողիկեայց» կոչուած առաքելական այն թուղթը, զոր իրեն կ'ընծայեն Եկեղեցական հին աւանդութիւնը և աստուածաշնչական գիտութիւնը: Այդ թուղթին մէջ, որ նոր Կտակարանի գրականութեան ամենէն ըսքանչելի զլուսներէն մին է, Տեառնեղբայրը երևան կուգայ ճշմարիտ քահանայապետի մը գիտակցութեան բովանդակ շուք ու շնորհքովը: Կրօնքն ու կեանքը, բարոյականն ու աշխարհը, սրբութիւնըն ու օրէնքը, հաւատքն ու գործը կը պարզարանուն անոր մէջ զճիտ զգացումներու և հանգչած մտածմանց այնպիսի մեծավայելուշ տրամաբանութեամբ, որ բառերուն ներքեւ անյրէպ կը լսես աստուածային հոգիի մը հետ շատ կանուխէն ամենամերձ մտերմութեան մէջ եղած սիրտի մը ազնուական տրոփիւնները: Բաւական է կարդալ միայն զայն, առանց մեկնաբանական թարթափանքներու. պարզ կեանքի մը մէջ ապրած գերազոյն սրբութեան տեսարանն է ան, ջինջ՝ ինչպէս իր ակունքէն դեռ նոր բղխած ակնակիտ ջուրը: Զուր ջանք է անոր մէջ Պօղոսի տեսութեանց ներհակ զատումներ փնտելու փորձը: Սուրբ Դրոց մատենագրութեան վրայ արդիական պղտոր տեսակէտներէ և դաւանական հակամարտութեանց անկիւնէն նայելու ճիգը՝ որուն անձնատուր եղած են շատեր, զորմ անսղիղ մտայնութեան,

սխալ արդիւնքներու միայն կը տանի միտքը: Երկու առաքեաներու վարդապետութիւնները բացարձակապէս նոյն են իրենց խորքին մէջ. Պօղոսի պանծացուցած հաւատքը մի միակ հիմն է բարի գործերու, իսկ Յակոբոսի տարփողած բարեգործութիւնը այն է որ կրնայ բղխիլ ճշմարիտ հաւատքէն միայն:

Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ո Ս

Շնորհաց և զօրութեան օծութեամբ հմայիչ ամենէն սրբափայլ դէմքը, զոր Երուսաղէմի առաջին Եկեղեցին հրիտակեց Քրիստոնէութեան՝ յարացոյց պատկեր աւետարանական առաքինութեանց:

Իբրեւ հաւատքի և գիտութեան մարդ հաւատարապէս, առաջին պտուղն է անիկա կրօնական և իմացական ոյժերով ոգեւորուած այն շարժումին, զոր հելլէն միտքն ու հրէական հոգին, Արեւելքն ու Արեւմուտքը ներկայացնող զոյգ ազնուական ցեղերուն հանձարը ծնաւ խաչին հովանիին ներքեւ:

Իր անձը անհրաժեշտութիւն մըն էր անդրանիկ քրիստոնեայ հասարակութեան կեանքին մէջ. անկարելի էր որ Քրիստոսի շունչովը դեռ թաթաւուն այն պարունակին մէջ՝ որ այդ նորակազմ համայնքին բարոյական մթնոլորտը եղաւ, շատ կանուխէն չյայտնուէր իրեն պէս կտրի՛ ու ամբի՛ծ նկարագիր մը, ու անհնար էր որ Քրիստոնէութիւնը կարենար ընթացք առնուլ առանց դիւցաղնական այն սրբութեան՝ որ իր նախավկայ մարտիրոսութեան հանգէսը եղաւ:

Անստղիւտ արժանիքի մը արդար պանծացումն է անմահ այն էջը (Զ. 8 — Ը. 2), զոր Դործք Առաքելոցը, Եկեղեցւոյ պատմութեան աստուածաշունչ այդ գիրքը, նուիրած է անոր յիշատակին:

Հաւատք և Սէր. խաղաղութիւն և քաջութիւն. ահա՛ այն երկու գիծերը որոնք անոր հոգւոյն գեղեցկութիւնը կը բնորոշեն. երկնասլաց զոյգ թեւերը, որոնց ոռջև՝ առաջին օրէն՝ կը բացուէին ամուր հաւատքի մը լոյսով պայծառացած հորիզոններ:

Խորհուրդի և խօսքի մարդ գերազանցապէս, ինչպէս կը ցուցնէ մովսիսական մոլեկրօնութիւնը ըմբերանող իր ճառը,

քրիստոնէական ջատագովութեան առաջին այդ հրաշակերտը, անիկա նոյն ատեն եղաւ զգացումի եւ գործի ռահվիրայ մը: Նորածին Եկեղեցին, որ աղքատներու հասարակութիւնն մըն էր իրապէս՝ իր սկզբնաւորութեանը մէջ մանաւանդ, անոր տաղանդին կը պարտի վթութեան գործին տալին կազմակերպութեան լուսավոյն արդիւնքները: Իր շնորհիւ էր որ աշխարհ պիտի հասկնար ընդհուպ թէ Աւետարանի ծառայութեան գործը ճշմարիտ միութեաւորութեան այն սեղանն է նոյն ատեն, որուն վրայ սէրը հաւատքին հրաշագործած հոցը կը բազմացնէ ամէն օր ճակատագիրէն հարուածուածներուն առջև:

Բացուած երկինքը, զոր անհուն կապոյտին գոգը տեսաւ ան իր քարկծումին ամենէն ահաւոր կտտանքներուն մէջէն, քրիստոնէական գիտութեան մէջ ընդ միշտ տպաւորուած մնաց այնուհետեւ իրրեւ գաղափարական նկարը սրբութեանը եւ մեծութեանը Տիեզերական Եկեղեցիին, որուն հիմունքն էին որ, Խաչին մեծ Զօհէն ետքը, անգամ մը եւս կը նուիրագործուէին իր զինուածովը:

Անժխտելի է աղերսը, որ կայ ընդմէջ առաջին նահատակին երկրաւոր կեանքը փակող այս տեսլիքին եւ անոր միջեւ՝ որ Դամասկոսի ճամբուն վրայ յետոյ պիտի բանար քրիստոնէական գործունէութեան կեանքը Եկեղեցւոյ մեծ կազմակերպիչին Պօղոսի, որ մարտիրոսութեան այդ պահուն, դեռ Սօղոս հայածիլ՝ բայց արդէն բղքբաւելի սկսած խղճմտանքով մը՝ ղիտեր էր իր որսին արիւնոտ տեսարանը:

Պօղոսի հոգին հրաշալի ծնունդն է Ստեփանոսի հոգեվարքին: Այս վերջինին մէջէն է որ բացուած երկինքին փառքը, Աստուծոյ եւ իր Որդիին լոյսը, փողփողենէջ ըկեղեկումով անցաւ եւ բազմեցաւ առաջինին սրտին խորը, հոն կազմելու՝ կերտելու համար Աւետարանի ամենէն մեծ ղեւցազնին եւ գործիչին նկարագիրը: Ստեփանոսի ճառը, խօսուած՝ Սենեարիոնի առջև, յատակաղիծն է բազմաթիւ ու բազմակերպ ընդլայնումներով պէսպիսութեամբ այն քարոզութեան, զոր հրեայ եւ հեթանոս կրօնական ատեաններու, իմացական կաճառներու եւ ունկնդիրներու ակումբներու առջև շարունակ արտասանեց մեծ առաք-

եալը մինչեւ իր կեանքին վերջը, եւ որոնք անոր աւետարանչական գրականութեան եւ եկեղեցւոյ աստուածաբանական մատենագրութեան անկորնչական յիշատակարանները եղան:

Ստեփանոսի մահով է որ կը բացատրուի Պօղոսի կեանքը. Ստեփանոսի արիւնոյն է որ առաջին անգամ ռոգզուեցաւ Քրիստոսի Խաչով արօրադրուած այն դաշտը, որ Աստուծոյ թագաւորութեան իրաւունացումը եղաւ երկրի վրայ:

Ոչ միայն իր անունովը, այլ մանաւանդ իր հոգւոյն խորհուրդովը՝ քրիստոնէական հաւատքին պսակը եղաւ Ստեփանոս:

Այդ խորհուրդին մասսեկոռու եռոյն էր որ, երկու զարեաքը, Տերտուղիանոս պիտի գրէր. «Արիւն մարտիրոսաց՝ սերմն քրիստոնէից»:

Թ.

ԿՐՈՆՔԻ ԻՄԱՍԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Բ. ԿՐՈՆՔԻ ՍԿԶՐԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ
ՈՒ ԶԱՐԴԱՅՈՒՄԸ

Թէ ի՞նչ էին նախամարդոց ամենէն նախնական հաւատալիքներն ու սովորութիւնները՝ ոչինչ կարելի է ցուցնել կամ ըսել: Այդ մարդին մէջ կատարուած պըրպտումները զմեզ կը հասցնեն առ առաւելն երեք գլխաւոր հաւատալիքներու եւ մի քանի յարակից տարրերու.

ա. Այն հաւատալիքը, որու համաձայն բնութեան մէն մի տարրին մէջ զգի մը կար՝ մարդուս աւեցած կամքով ու կեանքով (animatism): Այս ըմբռնումը որքան ալ ծանծաղ, սակայն ամենէն բնականն էր նախամարդուն համար՝ իր եւ անոնց միջեւ տեսնել հանդիսութիւն մը: Գլխաւորաբար ծառերու, ջուրերու եւ ժայռերու հետ կապուած էր այս ըմբռնումը: Հաստարմատ ծառի մը ամենի տեսքը, երկնաբերձ ծառերու պտերակի մը տատանումը եւ նոյնիսկ պողատու ծառի մը բերքը ոգիներու արգասիքը կը նկատուէին:

Բ. Այս բմբռնումը, սակայն, խախտեցաւ տակաւ առ տակաւ, ու նա հասաւ սա համոզման թէ իբրեւ ոգի չունէր ինքն ըստ ինքեան, այլ գրեւն ոգիի մը ոյժով կը շարժէր (animism): Մինչդեռ առաջին հաւատալիքէն մեղի կը պահելին շօշափելի օրինակներ, երկրորդ և շատ աւելի զարգացած բմբռնումէն դէպքեր յաճախողէպէն Հին Ուխտին մէջ, ինչպէս, Ծննդոց ԺԲ. 6-8 (ուր Աբրահամ կ'երթայ ծառի մը տակ այն մտքով որ ոգիները ընդօրնող Ենովային ալ հաճելի է երևիլ ծառի մը մօտ), ԺԳ. 18, ԺԸ. 1, Դատ. Գ. 4, և այլն: Ծառերու ընծայութեամբ նուիրականութիւնը կը տեսնուի նաև Բարեւոյցիներու և Ասորեստանցիներու քով. կարգ մը արձանագրութեանց մէջ անոնք կը ծնրադրեն ծառերու ոտնը ու նուէր կը մատուցանեն: Բայց ասիկա չի նշանակեր ծառը պաշտել, այլ անոր մէջ խորհրդաւորութեամբ գիբը կամ զիցուհին: Պատմականացած է արդէն Արամայիի նուիրութեամբ Դոգոնայի Կազնին՝ որկէ պատգամներ կ'արձակուէին, ինչպէս նաև հեթանոս հայոց Սոսեայ Անտառը Սոսանուէր (*) Անուշաւանով:

Երբեմն հեղուսահ, երբեմն վազող, մերթ ժայթքող ու մերթ տեղացող ջրի հոսանքներ, գետեր ու ծովեր, որոնք կը փրփրային ու մարդիկ ներս կը քաշէին, կենդանի ոգիներու կը վերագրուէին: Այս բմբռնումը, արդարեւ, կարելի է տեսնել նոյնիսկ ետքի ժամանակներում համեմատաբար զարգացած ժողովուրդներու մէջ. Համուրապիի արձանագրութեան մէջ կը յիշուի 'նարու' գետի աստուած: Բարեւոյցի Մարդուկ աստուծոյ մեհեանին մէջ կար աղբիւր մը որուն մէջ աստուածներ — երգի մը համաձայն — իրենց երեսները կը լուսային (Oest.-Rob., Heb. Rel., էջ 29). Դուկիանոս Սամոստացի կը պատմէ՝ թէ Հիերապոլսոյ նուիրականացած լճին մէջտեղ կար քարէ սեղան մը՝ միշտ ժապաւէններով զարդարուած՝ և թէ շատեր գլուխներն վերայ պսակ դրած կը լողային այդ լճին մէջ՝ իրենց պաշտամունքը կատարած ըլլալու համար (անդ): Դոգոնայի, Դափնեաց և Դեկփեան աղբիւրները կը ծառայէին պատ-

գամներ տալու: Իսկ Հին Ուխտէն կարելի է յիշել Ծնն. ԺԳ. 7, ԺԶ. 14, ԻԱ. 31-33:

Դալով ժայռերը կամ լեռները ոգիներու բնակարան նկատելու շարժառիթներուն՝ շատ շատ պիտի կարենանք ըսել՝ թէ վասնզի առաջինները զլտորած պահուն և լեռները պատահական ժայթքումով և կամ տհազնատեսիլ զանգուածով վախ կ'աղդէին: Բաւական էր քարերու վրայ խորտորտորտ նշաններ մը տեսնել՝ եզրակացընելու համար թէ անոնք ոգիին ոտքին կամ ձեռքին հետքերն էին. նոյնիսկ քարերու զիրքէն կ'որոշէին այդ ոգիին արու կամ էպ ըլլալը: Հին Ուխտին մէջ կարեւոր տեղ մը կը զբաւէ քարերու վերագրութեամբ նուիրականութիւնը. այսպէս, Ծնն. ԻԸ. 11-12ին մէջ Յակոբ քարի մը վրայ կը դնէ գլուխը ու կը քնանայ. ապա կ'երազէ, որու հետեւանքով կ'եզրակացնէ՝ թէ ան Բեթել (տուն աստուծոյ) մը ըլլալու է. ապա զայն կը տնկէ՝ ինչ որ կը նշանակէ պաշտամունքի յարմար սրբավայր մը. ձէթ կը թափէ անոր վրայ ու կը նուիրագործէ: Նուիրական քարերու նկատմամբ բմբռնումի երանգներով դէպքեր կան նաև հեթանոսներու մէջ. Ծնն. ԻԱ. 44-48, Յեսու Գ. 1-14, ԻԴ. 26, Ա. Թագ. 2. 14. Իսկ ասոնցմէ առաջ և վերջ կայ Ենովայի տունած պատուէրը՝ Ելք Ի. 25, Օրէնք ԻԷ 5, 6 (*), Յեսու Ը. 31: Իսկ քանի մը լեռներու նըւիրականութեան իբր վկայութիւն բաւական ըլլայ յիշել Կարմեղոսի վրայ պատահած միջադէպը (Գ. Թագ. ԺԸ.): Գարբը իբրեւ սրբավայր տնկելու սովորութիւնը չունին Բարեւոյցիներ, Ասորեստանցիներ և Փիւնիկցիներ. թէև, ոմանց համաձայն, այդ սովորութեան կը համապատասխանէ մեհեաններու արտաքին դրան երկու կողմերը երկու քարեր տնկելը:

Անհերև է animatismի և animismի միջև եղած տարբերութիւնը: Ինչպէս որ Dr. Oesterley գիտել կուտայ՝ «animatismը ոչինչ ունի գերբնական. շարժող իրերը եթէ մարդուն հանդիսութեամբ մեկնուէին,

(*) Խորենացի այս մակդիրին տեղ ունի «որ Սոսանուէր»:

(*) Սոյն եւ յաջորդ վկայութեան մէջ կը հրամայուի քարին երկաթ չդրանել, քանի որ երկաթագործը կախարդ կը նկատուէր, ու այդ իսկ պատճառաւ Հրեայք իրենց խոփերն անգամ փղշտացող շինել կուտային:

ընտանական բաներու կարգը պիտի անցնէին՝ animismը, սակայն, որ անտեսանելի դուրսութիւն մը կ'ենթադրէ, կը սկսի հպիւ գերընտանանին: Առաջին պարագային, ուզին տեղական է. մինչդեռ երկրորդին մէջ ոգին կամ ոգիները կ'երթեւեկեն. որով մարդ ինքզինքը պաշարուած կը զգայ անոնցմով, ու միշտ անոնց հետապնդման ենթակայ. կը ջանայ անոնց հաճութիւնն ապահովել իր ձեռնարկներուն մէջ՝ զանազան միջոցներով: Ոգեպաշտութեան այս երկրորդ ըմբռնումն է որ գետին կը յարգարէ երրորդի մը՝ բազմաստուածութեան:

գ. Բազմաստուածութիւնը, որ շատ մը զիջերու և զիջուհիներու նկատմամբ եղած հաւատքն է, ոգիներու և դէներու մասին եղած հաւատալիքին հետ հասարակաց երկու կէտեր ունի — անոնց բազմութիւն և անբարոյիկ ըլլալու պարագաները: Անոնք կրնան զիջասակար կամ օգտակար ըլլալ, բայց բարոյական յատկութիւններ չունին իրենց մէջ:

«Առաջին էական տարբերութիւնը ոգիի մը կամ դէի մը և զիջի մը կամ զիջուհիի մը միջև այն է որ, վերջինը անհատականութիւն ունի, բայց առաջինը ոչ: Ասկէ կը հետեի որ իւրաքանչիւր զիջ կամ զիջուհի իր մասնաւոր հանգամանքն ունի, ինչ որ կը պակսի գերընտան էակներու ստորին տեսակներուն քով: Բաց աստի, ոգիները՝ որոնցմէ ոմանք զիջասակար են և այլք ոչ՝ ջոկ մը կը կազմեն, որ զանազանութիւններու կը բաժնուի. ուստի անուն չունին: Ուրիշ տարբերութիւն մըն ալ սա է որ, ոգիներ ու դէեր ունէ տեղեր կապուած չեն, մինչդեռ զիջեր ու զիջուհիներ են — զոնէ անոնց նկատմամբ եղած վաղեմի հաւատալիքին մէջ: Եւ վերջապէս, սա տարբերութիւնն ալ կայ որ, ոգիներ ու դէեր սեռ չունին — անոնք կը ներկայացուին եղջերուաքաղներու կամ կենդանիներու ձևին տակ —, բայց զիջեր ու զիջուհիներ՝ զոնէ սեմական կալուածին մէջ՝ միշտ մարդակերպարանաւ կը ներկայացուին» (անդ, էջ 14):

Հաւատալից այս եղափոխութիւնը մեծ նպաստ մը տուած է՝ օրինակ՝ Հին Ուստին՝ պիտի ըսէինք, Լիթէ նկատի չառնէինք սա իրողութիւնը՝ որ վերջինս ա-

նոնց զարգացած ամբողջութիւնն է ինքնին, ինչպէս որ Քրիստոնէութիւնն ալ անոր շարունակութիւնն ու կատարեալործութիւնը:

Նախնական պաշտամունքի մասնաւոր երևոյթներ. —

ա. Տոտեմականութիւնը, որ աւելի Հիւս. Ամերիկայի, Ափրիկէի և Աւստրալիոյ մէջ կը տեսնուի, ընկերային զրութիւն մըն է, յորում ցեղի մը մէն մի անդամը ինքզինք կապուած կը զգայ հասարակաց կենդանիով մը — երբեմն ալ տունկով մը — որ այդ ցեղին նախահայրը կը նկատուի: Այդ կենդանին (snak) նուիրական, անվնաս և անձեռնմխելի կը համարուի — բացի հանդիսաւոր հաւաքոյթի մը պարագայէն երբ զայն կը զենուն ու կ'ուտեն կրօնական արարողութեան մը ձևին տակ: Տոտեմականութիւնը ի սկզբան մաս չէր կազմեր կրօնքին. ետքէն ստացաւ իր այդ հանգամանքը: Անոր բարացուցականն է ցեղային միութիւնը և փոխ յարաբերութիւնները շեշտելը: Նախահայր անձնաւորող և կամ ցեղը խորհրդանշող կենդանին անշուշտ բարեացակամ էր անհատին հանդէպ, որմէ օգնութեան կը կանչուէր անոր նեղութեան պահերում. ու այս երախտադիտական և գուրգուրալի վերաբերմունքն էր որ պաշտամունքի փոխուեցաւ. պաշտամունք՝ որ կը վերանար միստիկ խորհուրդներու: Տոտեմականութեան հետքերը կը տեսնենք նաև հին Հրէից մօտ, որոնք կը կրեն կենդանական անուններ, ինչպէս Սիմէոն (բորենի), Լեվի (վայրենի կով), Դերովրա (մեղու), և այլն: Իսկ իբրեւ մէջբերում կրնանք յիշել Եզկ. Բ. 10, Ես. ԿԵ. 4, ԿԶ. 3 (անդ, էջ 53):

բ. Տարու, որ կը նշանակէ անձեռնմխելի իր կամ անձ, անոր նուիրականութեան և կամ անտրկութեան ու պղծութեան պատճառաւ: Տարու էին, ի միջի այլոց, կարգ մը կենդանիներ — ինչպէս Հնդկաստանի մէջ վագրն ու օձը, Եգիպտոսի մէջ կոկորդիլոսը, Ասորեստանի մէջ ձուկն ու աղանին —, մեռելներն ու թագաւորը: Պարսից կամբիւս (529-522 Ն. Ք.) թագաւորին Եգիպտոսը նուաճելէ վերջ կատու մը սպաննելուն հետեւանքով ժողո-

վուրդը մեծապէս զայնթակդեցնելը այս սկզբունքով պէտք է մեկնել անշուշտ (*): Արդեւեալ իրի մը հպողը, պարագային համեմատ, մաքուր կամ պիղծ ոգիով լիցուած և հետեւաբար վախի պատճառ կը նկատուէր: Ակնհերե է սերտ կապ մը տարուի և տոտեմականութեան միջև: Այս տեսակետէն յայտնի են Ս. Գրքի տրամադրութիւնները ուտուելիք և մերժուելիք թռչնոց նկատմամբ (Ղեւտ. ԺԱ., Թբէնք ԺԴ. 2-20):

գ. Նախահարց պաշտամունքը սերտ աղերս ունի տոտեմականութեան հետ. վերջնոյն մէջ՝ ինչպէս տեսանք՝ կենդանի մը կայ որ կը խորհրդանշէ նախահայրը. այդ տոտեմը յընթացս ժամանակաց կը թելադրէ մարդոց մեռած նախահայրերուն նշխարականութիւնը, որ ետքէն պաշտամունքի կը փոխուի: Ոչինչ կայ անրնական այս դրութեան մէջ՝ նկատելով որ մեռելները անոնց վախ կ'ազդէին, և հետեւաբար իւրենց կենդանութեանը ընտանիքին կամ ցեղին մէջ մի անդամը հովանաւորող նախահարց ոգիները մեծարանք միայն կըրնային առթել: Ծառերու սօսաւիւններուն մէջ հեթանոս հայոց իրենց նախահայրերուն ձայնը լսելը, ինչպէս նաև ուտելիքներէն անոնց համար բաժին հանելը յայտնի է: Իսկ Հին Ուխտէն բաւական ըլլայ յիշել նախահարց գերեզմաններուն նուիրական նկատուելը, ու այդ պաշտամունքի հաւանական վերջամասցութիւն եղող թեւրափներուն զոյութիւնը:

դ. Ֆետիշականութիւն. — Ֆետիշը տեղ իր մըն է որուն զօրութիւն կը վերագրուի, ու կը գործածուի այս կամ այն նպատակի յաջողութեան համար: Պաշտամունք չ'ենթադրեր, ու յաճախ կը նկատուի յամառիլ ու չգործելուն համար:

ե. Մոգութիւն. — Ասոր իմաստը յայտնի է: Մարդ իր ուզածը ունենալու համար

փոխանակ աղաչողի կրաւորական գիրքին մէջ մնալու, իր խօսքերուն (*) կամ չարժուէրուն խորհրդաորութեամբը կ'ուզէ իր կամքը պարտադրել ուրիշի մը. օրինակի համար, եթէ ուզէ անձրև տեղացնել՝ ջուր կը սրսկէ արտին մէջ ու որոտումի ձայնը կը նմանցնէ: Քաղաքակիրթ շրջանակներու մէջ իսկ արմատացած է այդ ոգին՝ հմայեկներու, բժժանքներու, թըլացքներու ձևին տակ: Սակայն այս մասին դիտել հետաքրքրող բուն կէտն է կըրօնքը ձայնողած մոգութեան կամ կախարհութեան վերագրելը, ինչպէս փորձեց Յրէշգր: Այս տեսութիւնը մերժուեցաւ, քանի որ կըրօնքին մէջ տիրական տարրն է զօրութիւններէ կախումը գաղափարը, մինչդեռ կախարհութիւնը կը միտի անոնց վրայ կամք բանեցնելու. երկրորդ՝ երկուքն ալ հաւասարապէս հին են և ոչ թէ մին միւսին արդիւնքը: Բաց աստի, ուր որ կըրօնքն է զօրաւորը, հոն կ'ուժանան հոգեկան վերացումներու և իմացական նուաճումներու սերմերը:

Լոնտոն

ՇԱԽԱՐՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՍՈՒ

Ով որ skr k իր կիբերուն, ևս միայն կը գտնէ այն հանգիստ՝ զոր աշխարհ կը փնտէ:

*

Երջանկութիւն և ցանկութիւն իրարու ընկալից չեն կրնար ըլլալ:

*

Այնքան դժուար է մեծասուններուն խնայողութիւն ստանալ, որքան դժուար է խնայողներուն հարստութեան սիրանալ:

*

Քեզմի հեռու վանէ վախ և ցանկութիւն, և վրայ իշխող բռնաւոր պիտի չունենաս:

*

Նուազ մեղադրելի է ճշմարտութիւնը չճանչնալը, քան զայն ճանչնալէ յետոյ արհամարհելը:

(*) Սիրուն օրինակ մըն է եզնիկի «կա՛լ, կա՛լ, և ոչ ա՛ռ, ա՛ռ»-ը. կալ հանող հայ գիւղացիներու կալ գոյականէն և ունել բայէն շինած բառախաղ՝ ցորենը գողնալու եկող ոգիները չփոթութեան մատնելու եւ փախցնելու համար:

(*) Պարթևաց Վաղարշ Թագաւորը որ կ'ուզէր Հայաստանի մէկ մասը Հռոմի իշխանութեան ենթարկելով իր Տիրիթ (ըստ ոմանց Արտաշէս) եղբայրը անոր վրայ Թագաւոր կարգել տալ, Ներոն կայսեր կողմէ եղած Թագադրութեան հրաւերին պատասխանեց՝ թէ եղբայրը չի կրնար գալ, քանի որ մօզ է և ծովը կը պղծուի:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԱՂԵՐՍ ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԿՈՅՍՍ

(Ի ԿՈՄԻՏԱՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ՔԷՍՄԻՒՐՃԵԱՆԷ)

Ի հօրէ ծնեալն անմայր ի յերկն	Ի
Ի քեն հանեցաւ ծընանիլ յերկր	Ի
Ի յարգանդ քոյին եկեալ բընակ	Ի
Ի քեն մարմնանայ ստեղծողն ամեն	Ի
Կենարարին մայր եւ կոյս գեղեցի	Կ
Կուսուրեամբ ծընար զորդիդ զանդրանի	Կ
Կերտողին էիցս կարամբբդ քաղցրի	Կ
Կերակրեցեր զնա իբր զտղայ փոքրի	Կ
Ողջունիդ, Մայր Տեառն, զիս արժանաց	Ո
Ողջոյնասուրբեանս զունկն քո մաս	Ո
Ունայն եմ բարեաց, զիս փարբամաց	Ո
Ողորմեա՛ գերւոյս, վերսին կեց	Ո
Մաքուր աղանի, Սուրբ Կոյս Մարիա	Մ
Մայրական զբքոյդ յերես անկեալ կա	Մ
Մեղա՛յ գոչելով ըզմեղս իմ ողբա	Մ
Մաքեա՛ ի մեղացս որ ի քեզ յուսա	Մ
Ի քեն աղերսեմ, անբիծ Իսկուհ	Ի
Ինձ մեղաւորիս օգնեա, Թագուհ	Ի
Ի չար խորհրդոց փրկեա, Տիրուհ	Ի
Ի սէր քո կանխել շնորհեա, Սրբուհ	Ի
Տապանակ կսակի, անգիւտ մարգարի	Տ
Տո՛ւր ինձ տեսնել ըզլոյս քո վրնի	Տ
Տենչալ քում շաւղացդ, որ ե նամարի	Տ
Տարագրեալ որդւոյս լե՛ր նաւահանգիս	Տ
Աղբիւր ես կենաց զսէր քո յիս ցօղե	Ա
Աղաչեմ ըզքեզ, առ իս ակնարկե	Ա
Անառակ գերւոյս զբքուրեամբ ներե	Ա
Անարատ Մայր Տեառն, հայցեմ այց ար	Ա
Սրբութեանց տեղիք, օրհնեալդ ի կանայ	Ս
Սիրովդ մայրական կոչեա՛ զսարակայ	Ս
Սրբեա՛ ի մեղացս զմեղուցեալ ծառայ	Ս
Սրտակար սիրով ընկա՛լ զայս ընծայ	Ս
Էական Բանին, որ զքեզ ընտրեալ	Է
Էրկնից քագունի զքեզ յօրհնեալ	Է
Էրանեալ Սուրբ Կոյս, նրմա միջնորդ	Է
Էրգողի ըզբանս զյանցանս քաւեսց	Է

(Մատ. Մուսաղէժի, շէռ. Թիւ 1059, Ինքնամեռագիր Հեղինակին)

ԹՈՒՂԹ ՍԻՐՈՅ ԱՌ ՆԻԿՈՄԻԴԱՑԻՍ

(ԵՐԵՄԻԱ ՁԷԼԷՊԻ ՔԷՍԻՐԻՐՃԵԱՆԻ)

Մեզ գեղապար ըզմիւր լցեալ,
Առ կարօտեալսդ սիրահիւսեալ,
Սակա որ զնոյն յամբ զքեալ,
Յանկարծ փութով եւս ոչ սեսեալ,
Բոսեմ առ ձեզ իմ սիրեցեալ
Դիմ ունկ բանիս գերազարդեալ,
Իբրեւ զերազ զանձ զձեզ սեսեալ,
Յորժամ զարթեայ ինձէն ափեալ:

Էջ զիրս սիրով դարձեալ ողջոյն,
Փափաքանով եւ բաղձագոյն,
Որ էք օրհնեալ ի Բարձրելոյն,
Եւ պահպանեալ նորին յաջոյն:

Մերձաւոր էք դուք Ասուածայ,
Պանէկ զպատուէրն նորին նորայ,
Սիրէք զմիմեանս անկեղծ սիրայ,
Եւ Ասուած մերձ սիրով բոս գրայ:

Ի սկզբանէն քէ չէր ծանօթ,
Քաղաքն ձեր յԱսուած հոգւով,
Բայց շնորհն սրբոց վկայեց
Զարդարեցին սուրբ հաւատով:

Այլ եւ յաւուրս Կոստանդինայ*
Թագաւորին ինճակալայ,
Մայրաքաղաք Նիկովիդեայ
Մեծ անուանէր եւ գերակայ:

Սուղ ինչ ունիմ քէպէս զիսէք,
Զշնորհս քաղաքի յոր բնակէք,
• • • • •
• • • • •

Նախ քէ զծովու սկիզբն առես,
Այդի յառաջ սեսեալ քրիին,
Վարին ի ծով բարձեալ զբարին,
Եւ աշխարհի ընծայ սանին:

Եւ քէ ծովու ոսրս զընին,
Նիկովիդեայ եզր պատահին,
Որ մեծամեծ ծովու բարին

Պարզեւ 'ւ ընծայ այդր դաղարին:
Տես զի եւ զլուխ արեւելեան,
Վերջ է եւ ոսք արեւմտեան,
Բանալի է Բիւզանդիայ,
Որ իջեան զղա արարան:

Թէպէս մեղք մեր արեւեցին:

Եկեղեցիքն կործանեցան,

Գմբէքաւն ճանաք փառաց

Յանօրինաց հապաղեցան:

Տես զսխրալի նիստք քաղաքին,
Կարծեմ ասել քէ անմահ,
Բազմեալ յարօռ իր ըզգծիսոյ,
Դաւաք ընդ ծովոյն ի սպաս իւր կան:

Յաջմէ 'ւ անեակ հիւսիս կողման,

Իբր զնախարար լերինն կանգնեալ,

Դիտէ 'նդ հարաւ ի դաւաճական,

Ծառայապէս պաշտօնաւ առեալ:

Ինքն նստայ ի բլուր վերնայ,
Նրման կայսեր քազն ի զլիսոյ,
Որպէս պրսակ բանդակեալ զոյ,
Բուրասանով վարսքն զեղոյ:

Իսկ ի ստորոն առ ի վայր լեալ,
Իբր զգրապան զգեստուն սփռեալ,
Յաջ էւ յանեակ զքեւս տարածեալ,
Մովուն վերայ հովանացեալ:

Նիկովիդիա քաղաքն պերն
Ի նախ զանոյս կայ ի բազմեալ,
Սաղարարսիս կանաչացեալ,
Պարէզ դաւաճ զուարմացեալ:

Նիկովիդիա, ընդ այս խնդա՛,
Մարտիրոսաց զի մայր ես լեալ,
Սուրբ ուխտեաց զանձատան լեալ,
Եւ սրբութեանց պաշտպան զեալ:
Թէպէս մեղք իմ որ բազմանան,
Որբարիւնք քո խաբանեցան,
Ժամանակ զայ եւ անցանի,
Գեր քան զառաջ մեծարական:

Նիկովիդիա, դու մի՛ տրամիր,
Զի կայ նոյն վառաքոյ յարգեալ,
Ունիս որդիք քէպէս սակաւ,
Քան ըզբազումս յաւ կոչեցեալ:
Սեր է Ասուած 'ւ անուն նորին,
Զնոյն ես պատուէր ի սուրբ մասեան,
Իմ աշակերտք յայն ծանիցիք,
Զի սիրիցէք դուք զմիմեանս:

Քո որդիք եւս սիրով 'նդ միմեանս,
Խոնարհութեամբ խոնճմական,
Եկեղեցիդ նրմանաւոր

Սուրբ Սաղիմին եւ Յարութեան:
Մովն առաջի քո ծածանէ
Քաղցրիկ օղով ծիծաղական,
Գեւք ի ժօսոյ քո ընթացեալ,
Արքայանքն ըզբուրասան:

Որպէս զրլուխ պրսակաւոր,

Կարմիր քաղով հարսի նրման,

Գիւղք եւ աւանք շուրջ ըզքեւ կան,

Քեզ հարմանաւոր եւ խնամական:

Խնդա՛ քաղաք Նիկովիդիա,
Ուրախութիւն քեզ հասեալ կան,
Նրբան բարեաց մեծ երեւայ,
Զի արժանի ես պերնութեան:

Գեղ քո աննառ զմեզ յայս մղեալ,

Ի սէր ձերում մեք տալիացեալ,

Երգ զովեսի քեզ յարմարեալ,

Ի սկար մաց 'ւ անձնէ յեսնեալ:

Կարօք մնացի մեծ բոբիլին՝
Պանդալէմոն սուրբ վկային,
Մեղքն ի վիզըն Տեր Աստաւին,
Որ մեծ երեց է քաղաքին:

Եւ այս բնակչաց սուրբ քաղաքի՝

Լիցի ընծայ եւ արմաղան,

Երեմիաս ձեր սիրական

Գրեցի ճԱՌ(*) հայոց թվական:

(Մատենադարան Երուսաղէմի, 2եռ. Թիւ 1059)

(*) 100 + 1 + 1000 = 1101 (= 1652):

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱԽՏԱՆԳ ՈՐԴԻ ՈՒՄԵԿԱՅ ԵՒ ՆՈՐԱ ՏՈՂՄԸ

Ա.

Էջմիածնի (այժմ պետական) մատենադարանի N 215/155 ձեռագիրը, ի միջի այլոց, ունի մի շատ հետաքրքրական մանրանկար. իշխանական զգեստով մի պատանի նստած է բարձրաթիկունք աթոռի վերայ, որի կողքին մակագրված է. «Զբարի անուն և զԱվ. մեծացեալ զմեծ պատրոնն զՎախտանյն յիշիցէք ի տր. : Նաև զբաղմամեզ զծոզս և զծնողսն իմ զՍարգիս և զԹագուհի, և ամ. զձեզ յիշէ» (պատկ. 1):

սկսուածքով, վերջից թերթեր պոկուած լինելու պատճառով. հաւանօրէն ամբողջութիւնը առաքեալի թղթերի ժողովածու էր, զուցէ և ամբողջ առաքելական թղթերի, Յայնտութեան հետ, որի համար ենթադրութեան հիմքեր տնինք, ինչպէս կը տեսնենք: Այժմ միայն 130 թերթից էրաղկացած:

Զարդարուած է մանրանկարներով, սկսուածքի և լուսանցքի զարդերով, մանրանկարչական տառերով, որ կրկնեան

Պատկեր 1

Զեռագիրը փոքրադիր է՝ 15 × 12 սմ. մեծութեամբ և 3 սմ. հաստութեամբ, կաշեպատ հասարակ կազմով, թուղթ, աջից դէպի ձախ թեքուած բոլորգրով, երկսիւն՝ իւրաքանչիւրը 10,8 × 3 սմ.: Սկզբում ունի երկու թերթ մագաղաթ պահպանակ՝ լատիններէն զրչութեամբ: Բովանդակութիւնը Պողոսի թղթերն են՝ յառաջորանով. կիսատ է մնում Փրլեմոնի

ոճին մօտենալով հանդերձ, պահել է արեւելեան Հայաստանի արուեստի բնոյթն ու առանձնայատկութիւնները, մանաւանդ ձեւերի ու մօտիւնների կողմից. մանրանկարչական տառերը թղթերի սկզբում կազմուած են բուսական և ութաձեւերի մօտիւններով, զծերի հանդիպման տեղում գնդակներով. զործադրուած է փոշոսկի կամ խեցոսկի և ոչ երբեք թերթոսկի:

Հոռմայեցւոյ թղթի սկզբում Յիսուսի պատկերն է $12 \times 7,2$ սմ. մեծութեամբ (պատկ. 2), նստած բարձրաթիկունք ա-

օղակների եւ կանթերի մօտիւններով: Երբայեցւոյ թղթի 1-2 համարի դէմ՝ 123 ա. նկարուած է հիմքում մի աստիճա-

Պատկեր 2

թողի վերայ, ծածկուած երկարածիգ բարձով եւ զարդարուն լաթով. տունիկայի վերայից ձգել է ուսերին մեծ, մոյգ մանրաշակազոյն տոգայ, որ ձախ թևի վերայով իջնում է ցած, ծածկում ծնկներն ու ուլոքները. կրծքից եւ ոտների մօտից երևւում են տունիկայի գեղեցիկ ծալքերով մասերը, իսկ թևերի տակից ներքնազգեստի ոսկեզօծ, նեղ թեղանիքը: Ունի բոլորակ եւ խաչազարդ նիւթուս. զլխի խիտ եւ կլնեմոնազոյն մազերը ճակատին երկուսի բաժանուած, իջնում են դէպի ուսերը: Իէմքն ամբողջական է, կլնեմոնազոյն, թեթեւ մօրուքով. մեծ աչքերն ինքնամփոփ եւ մտածկոտ արտայայտութեամբ. զլխի երկու կողմից «Յա» եւ «Բա» գրուած, կոպոյտի վերայ սպիտակ զծերով. աջով խաչակնքում է եւ ձախում ոսկեզօծ փաթոյթ բռնել: Պահուած է բիւզանդական արուեստի մէջ եւս ընդհանրացած ձևակերպութիւնը, բայց զէմքը արևելեան: Պատկերի վերևի մասում ոսկեզօծ մեծ ազնիւ երկինքն է ձևացնում: Թուղթն ունի եւ սկսուածքի եւ լուսանցքի զարդ, եռատերևի, արմաւենիկի եւ թեթեւ հիւսուածքի մօտիւններով (պատկ. 2), իսկ «Պաւ» մանրանկարչական տառերը արմաւենիկի կոնտուրի վերայ ութաձևերի:

նով մատուռ գոյնզգոյն քարերից (պատկ. 3) $6,50$ սմ. մեծութեամբ, ուշադրութեան արժանի, որ զմերթի այս ձևով արևելեան Հայաստանի մանրանկարչութեան մէջ հրնազոյններից մէկն է. զմերթը սրածայր է, նեղ թմբուկով, որ մեր մանրանկարչութեան մէջ յաճախում է ԺԴ. դարի ա-

Պատկեր 3

ռաջին քառորդից, ինչպէս օրինակ Գլա-
ձորի զպրոցի Թորոս Տարօնեցու գործերի
մէջ. ծագմամբ հեռաւոր արեւելքից, Հա-
ւանօրէն մոնղոլական պետութեան ժամա-
նակ մեզ եկած: Նոյն թղթի Թ. 11-12
համարի հանդէպ լուսանցքում Բրիտոս,
որպէս քահանայապետ, յունական եպիս-
կոպոսի զգեստաւորութեամբ՝ եմփորոնով,
աւետարանը կրծքին սեղմած և աջով խո-
չակնքելիս. գէմքի արտայայտութիւնը խա-
ղաղ, աչքերը խոշոր, գլուխն առանց սա-
ղաւարտի, փոքր ինչ եղծուած:

Նկարուած են և Պօղոսի պատկերնե-
րը այլ և այլ զիրքերով, 32 ա. 73 ա. և
80 բ., վերջինը, (պատկ. 4) երեսի վերայ

Պատկեր 4

տեղից գուրս է գալիս աղանակերպ Ս.
Հոգին, բերանից ճառագայթներ ուղղուած
գէպի հեղինակ առաքեալը:

Զարդերից յիշատակելի են պարիկ
126 բ. կրկին զլիտով և կրկին զոյգ ոտնե-
րով արծիւ(*) 5,50 սմ. մեծութեամբ, պա-
րանոցը և պոչը զոյգ զծերով մանեկաւո-
րած, 128 ա. (պատկ. 5). աղանու նմա-

Պատկեր 5

նութիւն բերող մի ուրիշ թռչուն՝ պարա-
նոցն ու պոչը զարձեալ մանեկաւորած
113 բ. (պատկ. 6) 6,50 սմ. մեծութեամբ

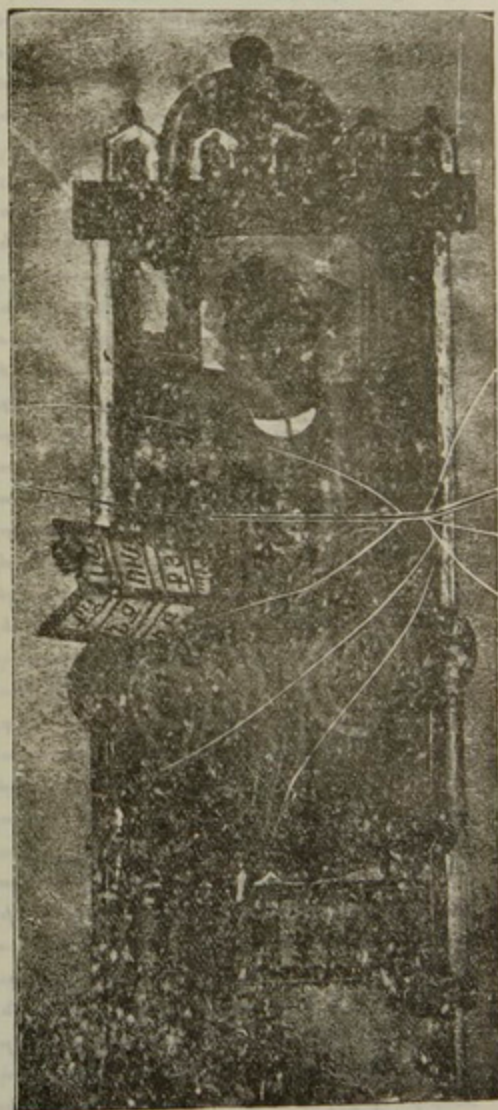
Պատկեր 6

ընկած, զարծի տեսարանը, տարաբաղա-
րար վատ պահուած վիճակում. ամբողջ
երեսը 15 x 12 սմ. մեծութեամբ: Երկինք
ձեւացնող կիսաշրջանից երեւում է գուրս
եկած մի ձեռք, որից երեք կարմիր ճա-
ռագայթներ իջնում գէպի Պօղոսը՝ «Սա-
ւուղ, Սաւուղ, զի՞ հալածես զիս» վեր-
տառութեամբ: Երբ. թղթի սկզբին՝ 114 ա.
Պօղոս նստած է ոսկեզօծ, երկարածիգ
բարձով (մութաքայ) բոլորակ աթոռի վե-
րայ, աւետարանիչներին յատուկ զգեստա-
ւորութեամբ. անկիւնում երկինքն է, որ-

(*) Այդպիսի արծիւների մասին տես մեր «Խաղ-
րակեանք», եր. 177:

զարդի հետ: Այս օրիչ զարդերի հետ լուսանկարում կան բոլորակներ՝ կանթերով և օղակներով, որոնցից մէկի մէջ կարգացուած է 49ր. ապարոն վախ...», մնացածը եղծուած. 88ր. պար(ր)ոն վաղթ(ան)գ (օրդի Ումն)կայ(*), և 120 ա., որ ամենեւին չի կարգացուած: Չարդերը եւ մանեկաւոր թռչունները ստանեալն աւանդների և արեւեան Հայաստանի հին արտեսարի գրուած են կրում:

Բայց ամենից կարեւորը Վախտանդի մանրանկարն է, 106 ա. 12,8 x 4 սմ. մե-

Պատկեր 7

ծութեամբ (պատկ. 1 եւ 7)(**), որի մասին յիշատակեցինք վերեւ, պատմական-ազգագրական նշանակութեամբ: Պատանի անմորուք Վախտանդը նստած է բարձր պատուանդանով և բարձրաթիկունք անթոռի վերայ. աջ ծնկան զրել է կաղմած, բաց աւետարան, Ղուկասի սկզբնաւորութեամբ. օքսիդիլիբուսով քայլած: Թերթերի եզրները ոսկեզօծ: Իշխանը հագել է մանիշակագոյն, գեղեցիկ ծալքաւորուած, երկուր, բիզանդական տունիկայ, որ հասնում է մինչև ուղքները. օձիքը, կուրծքը եւ ներքին քղանցքները ոլորապատյա, պարզ արմաւենիկի ոսկի զարդով. մէջքը սեղմուած ոսկի քամարով. թեւերը բազուկների մօտ սեղմած՝ ոսկեզարդ թեղանիքով. արմունկներից վեր մի մի ժապուէնաձև կապ թեւին, սև ֆոնի վերայ եռանկիւնաձև, զիկ զսկ ոսկեզարդով, որ իշխանական նշանն էր: Չարդարուն են եւ ծնկները: Գլխին զրել է՝ գաղթը քիչ բարձր եւ սրածայր՝ զըլխարկ, բացուածքի չորջը և արտաքին կողմը ոսկեճամուկ, յետևի կողմից սև ու ոսկեզոյն ժապուէններ կախուած. զլխարկի կողքից մի մասը փշաջած է պատկերի մէջ: Կոշիկները սև են, սրածայր եւ առանց կրունկի. զարչապարի մօտից, կողքերից, զոյգ սպիտակ գծերի մի զարդ բարձրանում է մինչև ճիւղերի ծայրը, նոյն գծերով որոշուած են և ոտքերի թաթերը՝ ուղքի մօտ երեսի կողմից: Իէմքը նուրբ է, առանց մորուքի եւ ընչացքի, քիչ զէպի աջ թեքուած, գեղեցիկ և փոքր բերանով, սրածայր քլթով, աչքերը խաղաղ և խոշոր, ունքերը բարակ և կամարաձև, ականջներին օղեր կախուած, այտերի կեղրոնն թեթեւ կարմրութեամբ. ընդհանուրը լուրջ և տխուր արտայայտու-

(*) Փակագծի մէջ դրուածները մենք ենք լրացնում մնացորդներից դատելով:

(**) Պատկեր եօթը լուսանկարուած է Ախիկեանի ձեռքով գունազարդ, մեծացրած օրինակից, որ պատրաստել ենք մեր մանրանկարչութեան աշխատանքի համար:

թիւամբ, մազերը կինեմոնագոյն և երկու փոքրիկ փնջեր զլխարկի տակից ճակատի վերայ իջած: Ձեռքերը նուրբ են, բարակ և երկար լմատներով. աջով բռնել է ծնկանը դրած աւետարանը վերեւի կողքից, իսկ ձախը դրել զրգի երեսին: Ընդհանուր զգեստաւորութիւամբ նման է Խոթիւ բուզայի՝ Սաղուն աթարէզի որդու որմանկարին՝ Հաղբատի հարաւային պատի վերայ, որի լուսանկարը հրատարակել է ակադեմիկ Մառը(*), իսկ զունազարդ արտանկարութիւնն այժմ գտնուում է Երեսնի թանգարանում:

Հետաքրքրական է նաև բարձրաթիւիւնք և զարդարուն աթոռը, որի վերայ նստած է. աթոռի տակ փռուած է զարդարուն գորգ(?), տեսանելի են երեք ոտները: Նստողի ոտները գետնի վերայ չեն, այլ աթոռի խորութիւնն մէջ, կարծես կախուած: Ներքին մասի առաջնահայեաց կողմը զարդարուած է ճաղերի շարքով, ինչպէս սովորական է պատշգամբների համար: Աւելի բարձր նստելու անդն է երկարածիգ, ոսկեճամուկ բարձով եւ սաժածկուած զարդարուն լաթով, որի վերայ բազմած է պատանի Վախտանգը: Մէջքի մասը ծածկուած է կանաչ դաշտի վերայ սև խաչանիշներով զարդարուած կտորով. վերին անկիւնները ոսկեգոյն սրտաձևերի մէջ եռատերևի օրնամենտով: Թիկունքի վերին անկիւններում մի մի շրջանակով եղբրուած նեղ և երկար լուսամուտ, իսկ ճակատին ձգուած է զարդարուն տախտակ, զլխին բոլորաձև գմբէթ, շրջապատուած աւելի փոքրիկ գմբէթիկներով, որոնք նոյնպէս փոքրիկ լուսամուտներ ունին, գուցէ և իրեն զարդ: Մի խօսքով իշխանական մի փառաւոր գահոյք է, գուցէ և նմանութիւամբ եպիսկոպոսական աթոռների: Արդէն «առ. մեծաշեալ մեծ պատրոն» վերտառութիւնը պարզ ապացոյց է, որ նորա վերայ նստող Վախտանգը իշխանական ծագում ունի:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՒՍԷՓԵԱՆՅ

Շարունակելի

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԺԶ. Քրիստոնեական արուեստ, Քրիստոնեական գրականութիւնը:

Քրիստոնէական նախկին սերունդներուն համար՝ իրենց արուեստագիտական յղացքը արտայայտելու նախընտրուած միջոցն էր որմանկարը: Այս մարդին մէջ ալ քրիստոնէութիւնը նորութիւններ մտցուց: Իր արհեստաւորներուն գեղազարդուած նրբանցքները և սենեակները շատ անգամ անթերի ճաշակի և վայելչութեան զարդարանքը ստացան, ինչպէս Փլաւեաններու գետնափորին և Ամպլիատոսի դամբարանին մէջ, որոնք Աղեքսանդրիոյ՝ Պոմպէի եւ Հոմի մէջ սիրուած հիմնադարձերէն (motif) են ներշնչուած: Բայց այս գեղազարդումները բացառիկ են, Բ. դարու սկիզբէն՝ քրիստոնէական միտքը դտած է իր փնտած ճամբան և այն դասը՝ զոր կ'ուզէ տալ գետնազամբանի մը գոգը շինուած պղտիկ աղօթարանի մը Յօյն մատուռին նկարով: Դասական արուեստը խոր ուղղացութիւն մը գործած է քրիստոնէական արուեստին որդեգրած տիպարներու վրայ. բայց եթէ այս վերջինը չէ այլալոյս ալ տիպարներուն բնիկ ձևերն ու զիրքերը, անոնց տուած է նոր նշանակութիւն մը, որուն ընդհանուր գաղափարն ու մանրամասնութիւնները Սուրբ Գիրքէն են ներշնչուած: Եկեղեցւոյ պետերը ազատ կը ձգէին այս մասին. ո՛չ կը փոյփայէին եւ ո՛չ հակառակ կը վարուէին. ո՛չ քան զբաւուած էին աւելի ծանր հոգերով՝ որ չէին կրնար ուշադրութիւն ընծայել կամ կարեւորութիւն տալ աշքերուն առջև կազմուող նոր արուեստի մը:

Իր արտայայտումին եւ միջոցներուն մէջ երկչոտ և տանջուած արուեստ: Քրիստոնէութիւնը, եկեղեցւոյ յաղթանակէն առաջ, մէկ հատ ճամբարիտ արուեստագէտ չէ ունեցած: Այս պարկեշտ աշխատաւորներուն շուարումը երևան կուգայ իրենց բոլոր գործերուն մէջ. երբ հարկ կ'ըլլայ բազմաթիւ կերպարանքներ խմբել հասարակաց շարժումի մը մէջ, զանց կ'ընեն ատիկա, եւ կը բաւականան անձնաւորութիւնները

(*) X. B. 1912:

իրարու քով շարկելով. կը ջնջեն հեռանկարն ու տեսարանը, ու իրենց արուեստը կը վերածուի խորհրդանշանի և պատկերազրութեան միայն: Հռովմէական կղերը, ի վերջոյ հասկնալով թէ վերջապէս ի՞նչ օգուտ կարելի էր քաղել նկարչութենէն՝ հաւատացեալներուն զաստիարակութեան, կըրթութեան և բարոյականի համար, օժանդակ ոյժ մը դարձուց զայն իրեն: Այդպիսի պէտքի մը համար արհեստագործները բաւական էին. արուեստագէտները պիտի չը կարենային հանդուրժել այդ տեսակ գործերու: Ուստի արհեստագործներուն կուտային պատառի հազարներու կտորներ, որոնց վրայ անոնք գրեթէ միշտ նոյն բաները կը նկարէին, խղճմտօքն կիրարկելով իրենց արհեստը, անգիտածալով թէ իրենք այդ կերպով կրնային արուեստ մը ստեղծել:

Անոնց զարդարած վայրերը մեծեղաքաղաքներ են, ճնշմաններ՝ ըստ ըստուգարանութեան, ուր կը հոնգչին քրիստոնեաները յուսով ընդհանուր յարութեան: Ապագայ կեանքի մը խորհուրդը կը սաւառնի գեանադամաններուն վրայ և կը ներշնչէ բազմութիւնը պատկերներուն որոնց կը հանդիպինք հոն: Հոգին՝ որ թողած է իր մարմինը, կը յիշեցնէ իր ճանչցած հոգիներուն թէ կրնայ պէտք ունենալ իրենց աղօթքներուն: Երբեմն արձանագրութիւններ կան որոնց մէջ կը կ'արդացուի ուղղակի կոչ՝ վերապրողներու բարեխօսութեան, և սակայն քիչ անգամ կը պատահի ասիկա. քրիստոնեաները կը նախընտրեն աւելի խորհրդանշանի մը զիմել քան թէ բանաձևի մը: Ըստած է, ոչ առանց չափադանցութեան, թէ խորհրդապաշտութիւնը կը բացատրէ անխոնջ միակերպութիւնը արուեստի այն գործերուն, որոնք միշտ աղօթքներ են մանաւանդ: Տարակոյս չկայ թէ մեծ թուով պատկերացումներ պաշտամունքի աղօթքներուն մէջ կը գտնեն իրենց բացատրութիւնը: Գետնադամաններու ներքին պատերը կը ներկայացնեն Նախախնամական օգնութիւնը պատկերացնող նիւթերու շարքին՝ ճիշդ այն կարգով, ինչպէս իրենց մասին ականարկութիւն եղած է հոգիի յանձնարարութեան աղօթքներուն և երկու սուտ-կիրպրանոսեան ճառերուն մէջ. քրիստոնեան կը հայցէ Փրկիչէն որ Հին և Նոր կտակարանի

մէջ եղածներուն նման հրաշալի միջամտութիւններով օգնէ իրեն: Աղօթաւորը կամ աղաներն ա՛յնքան որոշ նշանակութիւն մը ունի որ անկարելի է անոր մէջ չտեսնել մարմինէն դուրս ելնող հոգին: Աղօթաւորը զլիսաւոր ստեղծագործութիւնն է գեանադամաններու արուեստին, անոր ամէնէն սկզբնատիպ գործը: Մեզի այնպէս կը թուի թէ Բարի Հովիւը յարաբերութիւն ունի Աղօթաւորին հետ, անիկա Փրկիչն է այն հոգիներուն զորս կը ճանչնայ, կ'ընդունի և ներս կը մտցնէ երկինքին մէջ: Այսպէս յառաջ կուգայ խորհրդանշանական շրջանը, որ հետզհետէ պիտի հարստանայ բազմաթիւ գլխաւորներու այլաբանութիւններով: Աղամ և Եւա, Մեղքը, Արքայամ՝ որ կը զոհէ իր որդին, Նոյ՝ տապանին մէջ, Մովսէս՝ որ կը զարնէ ժայռին, Յովնան, Դանիէլ, Ղազարոս, Սամարացի կինը, հացերու բազմացումը, Ջուրը գինիի փոխելը, տեսատեսին կամ անդամալուծին բժշկութիւնը, ա՛յնպէս, հաւատացեալներուն ուղղուած թելադրութիւններ են որոնք անոնց խորհիլ կուտան հոգիին և անոր մղած կոիւններուն մասին, ինչպէս նաեւ այն օգնութիւններուն մասին՝ որոնց ան պէտք ունի: Խորհուրդները, որոնք քրիստոնեային պաշտած շնորհին տեսանիլի նշաններն են, կ'արտայայտուին բնական կերպով, առանց ներութեանց. նոյնպէս նաեւ՝ հանգուցեալներու ըրած գործին կամ ունեցած զբաղումներու մասին ականարկութիւնները. փոսահատ, պտէնալաճառ, տակառագործ, եայլն: Դալով պերճ և բարդ համադրութիւններուն՝ զոր երեւոյթած են, անոնց մէջ բազմաթիւ որմանկարներ մտցնելու համար, անոնց միակ թերութիւնը ամենահին ժամանակներէն երեւոյթուած չլրաւնին է. զանոնք չիւնողներուն այսօր կը վերադրենք մտածող հանճարեղութիւն մը և աստուածաբանական գիտութիւն մը, որոնք սակայն Բ. դարու հին այդ արհեստագործներուն միտքէն անգամ չեն անցած:

Հեթանոսական արուեստը տակաւ առ տակաւ է որ յապաւումի կ'ենթարկուի. Հռովմի մէջ նոր նիւթերը մէկ անգամով ինքզինքնին չեն հարկադրել, այլ նախ կը շատանան զտուժով մը, որ կը խնայէ հանճարներուն և գեղջկական կամ խորհրդապաշտ բնոյթ ունեցող բնականներուն:

Յուսման մասուր քրիստոնէական ներշնչումի մը համեմատ և մեթոտաւոր կերպով կատարուած ամբողջական զարգարանքի մը նախափորձն է: Բ. դարէն սկսեալ, հակառակ դեռ օվկիանոսի, չորս եղանակներու, ուղիներու, կողմակիրներու եայլի պէս կարգ մը հեթանոս տիպարներու շարունակումին, կարելի է ըսել թէ Հռոմի գետնազամբաններուն մէջ քրիստոնէական ներշնչումը գետին կը շահի: Այդ ժամանակէն՝ երեք ինքնատիպ կերպարանքներ ստեղծուած են, որոնք պիտի չկորնչին երբեք. Բարի-Հովիւր, Աղօթաւորը և Կոյս-Մայրը. անմոռանալի պատկերներ՝ որոնց հետ կը սկսի խորհրդապաշտութեան հասանքը, զոր կարգ մը արձանագրութեանց ոճին մէջ արտայայտուած կը գտնենք իր թէ՛ ամէնէն յուրջ ձևին տակ: Նէն զողարիկ և թէ՛ ամէնէն լուրջ ձևին տակ:

Հին ժամանակի քրիստոնէական երկու ամենաթանկագին վերնագրական բնագիրներն են Պիկատրիոս Ավտոնացիի և Արեւելիոս Հիւրոպոլիսեացի տապանագիրները: Շատ ուրիշներ կրնան ստոյգ նմանիլ, բայց այս երկուքը ամէնէն աւելի կատարելագործուածներն են, որոնք, որոշ չափով, մեզի կը ծանօթացնեն այն գոգտնի լիցուն զոր հաւատացեալներն ունէին իրարու միջև: Վերել տուի այս բաները, կ'ըսէ Աբելիոս, որպէսզի զանոնք հասկնող եւ բոլոր աղօթէ ինծի համար»: Անկա գիտէ որ հեթանոսները բան մը պիտի չհասկնան իր այլարանութիւններէն և խորհրդանշաններէն: Այս կերպով արտայայտուելը անհրաժեշտութիւն մը կը գառնայ կրօնական ընկերութեան մը համար որ ինքզինքը կասկածելի և տառած կը տեսնէ, որ պաշարուած և ընկճուած կը զգայ ինքզինքը: Հոն՝ ուր մենք բանաստեղծութիւն միայն կը նշմարենք, զորերգութիւն մը կայ իրապէս: Այս խորհրդաւոր արտայայտութիւնները սիոփանք ազդած են զանոնք հասկըցողներուն: Այս կարգի գաղափարներու մէջ, քրիստոնէաները երեւակայելին բանաձե մը որ ճշմարիտ գիւտ մը եղաւ. իխրիս (ichnos) բառը, որ կը նշանակէ «ձուկ» իր տառերէն իւրաքանչիւրովը կ'արտայայտէր նախատառը այն բաներուն՝ որոնք կ'արտաբերեն հաւատալիքին հիմը. Յիսուս, Գրիսոս, Որդի Աստուծոյ, Փրկիչ, ու մինչև Եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը, ձուկին

բառն ու պատկերը ամէնքէն հասկցուեցան և մեկնուեցան իրր տեսակ մը խոստովանութիւն իրենց հաւատքին:

Հնար է միթէ այս փոքրիկ գիրքին մէջ նոր կտակարանի կանոնական գրականութեան և առաքելական և նախնական կիական հայրերու գործերուն՝ իրենց կարեորութեան համեմատական տեղ մը տալ: Չենք կարծիր: Այս գիրքերը չըջարեւած են քրիստոնէաներուն մէջ, ներշնչած են հաւատքը, և կանոնաւորած՝ անոնց բարոյականը. տառը համար անոնք նշանակելի տեղ մը կը գրաւեն նախնական քրիստոնէական կեանքի նկարին մէջ. բայց մենք ասիկա նկատի առած ենք իր կրականացումին մէջ, տարրեր գործ մը պէտք էր գրել՝ զայն իր ներշնչումին աղբիւրներուն մէջ ցուցնելու համար: Աւետարաններէն սկսեալ, մինչև Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւնը, և Հարածիլեոս մանուսկրայ Կատանափոսի ճառը, քրիստոնէական գրականութեան գործերը հարկւրներով կը հաշուուին: Գրականութիւն՝ բառին բարձր ստուգումով, այսինքն, պատմութիւն, հրամանակարգ և բարոյական, վասնզի անոնց մէջ չեն երևիր երեւակայութիւն և մշտագրօսանք: Բանաստեղծութիւնը սպրդած է հոն օրհներգի ձևին տակ, որուն մէջ արտայայտութեան միամտութիւնը և ձևին ուղուած պարզութիւնը միշտ չեն տարամերժեր միտքին ներութիւնը և նուազ խիստ ճաշակի մը հնարքները: Նամակագրական սեռը, որ այն տակն շատ գնահատուած էր, իրր անցագիր կը ծառայէ բազմաթիւ գրութիւններու, որոնք աւելի իրաւամբ «ճառ» պէտք է կոչուէին քան թէ «նամակ»: Յայտնութիւններն և տեսիլքները քիչ պակաս բազմաթիւ են, Յայտնութեան վերջին և Վարդ մարտիրոսացիներուն կ'ապահովեն խանդավառ յաճախորդներ: Նկատի չենք առնուր Գնոստիկանները և բոլոր անոնք որոնք ուղղափառութենէ փրթած են, ուշադրութիւնիս ընծայելու համար միայն հնազանդ և քերական քրիստոնէաներուն: Ասոնց մէջ, գիրքերը շատ են. մէն մի Եկեղեցի ունի բաւական ճոխ գրադարան մը, նայելով Դիոկղետիանոսի հալածանքի միջոցին Կոստանդինայի մէջ պատրաստուած ցուցակի մը: Բայց երբ ձեռնարկենք նախնական գարու քրիստո-

նշական բոլոր գրուածքներուն ցանկը կազմել, ամէնէն տառջ պիտի գարմանանք առնոց թիւին եւ պէսպիսութեան վրայ: Բ. գարուն, թուղթերը, ջատագովութիւնները, ճառերը հետզհետէ աւելի ընդլայնուած ձեւ մը կ'առնուն: Երանոսի Ընդդիմ ձեռնածոյաց գործը ունի արդէն զիրքերու եւ զլուխներու բաժանումներ եւ ստորաբաժանումներ: Գ. գարուն, Մինուկիտս Փելիքս եւ Տերաուդիանոս, տակաւին պարսաւատեալի հակիրճ ձեւին եւ յարած. թէն Տերաուդիանոս պատրաստ ճառեր կը գրէ Ընդդիմ ձեռնածոյացում եւ Ընդդիմ Մարկիոնի, բայց կ'զեմէս Ազեքսանդրացի, Ռոզինէս, Հիպոլիտէս խելագարէն կը ձեռնարկեն երկարաշունչ գործերու, մանրամասնօրէն կը մեկնեն Սուրբ Գիրքերը: Սուրբ Կիպրիանոս, Սուրբ Դիոնիսիոս Ազեքսանդրացի աւելի կենդանի գնացք մը կ'առնեն. մինչ Արեոբիոս եւ Լակտանտիոս, ճշմարիտ հետադիմներ, երջանիկ կը թուին ըլլալ, կարենալով երկար ատեն ուշադիր պահել իրենց ընթերցողները:

Ամէնքն ալ ունին ընթերցողներ, վասնզի շատ որոշ կ'երևի թէ գրագրաններ լեցնելու համար չէ որ կը գրէին անոնք, եւ թէ նախկին քրիստոնէական գրուածքներուն մէջ լեզուի ազատութիւնը կրնայ այսօր գարմանք պատճառել մեզի, պէտք է գիտնալ սակայն որ անառարկելի իրողութիւն մըն է ան: Քրիստոնէական բարոյականին յարձակողական կորովը, ո՛չ միայն անոր անունով խօսողներուն չէր հարկադրել լեզուի մասնաւոր վերապահութիւն մը, այլ ընդհակառակն, զանոնք կը մղէր ամէնէն ուղիղ ոգեկոչումներուն, կարծես իսպառ քողամերկելու համար այն խայտառակութիւնները, զորս կ'ուզէին ատելի ընծայել: Աւետարանական հաւատքին ամօթզած պարկեշտութիւնը, առանց որեւէ համեստութեան, երկար ատեն ժայթքած է անոնց գէմի վայրոյթն ու նողկանքը:

* * *

Քրիստոնէականներուն բարքերը ամէնէն չինիչ քարոզութիւնն էին քրիստոնէութեան համար: Բարեպաշտ, զգաստ, եւ, այս ամէնէն վեր, կատարեալ պարկեշտութեան մը մէջ կը տեսնուէին անոնք: Ինչ ինչ խստութիւններ կը մեղմանային հետզհետէ, փորձառութիւնը կը կատարէր իր

գործը, նոր եւ հաստատուն ընկերութիւն մը կը հիմնուէր. լաւ քաղաքակրթութիւն մը կը պատրաստուէր: Ամուսնութեան սրբապնդութիւնը բազմակնութիւնը միայն չէր մատնանշէր, այլ նաեւ կը դատապարտէր ու կը մերժէր զայն: Ընտանիքի նոր եւ շատ բարձր զաղափար մը խարխալը կը դառնար եւրոպական քաղաքակրթութեան, որ ընդհուպ պիտի հաստատուն ձեւ մը առնուր իրր էական մէկ մասը բնական իրաւունքին: Կուսակրօնութիւնը, կուսութիւնը եւ այրիութիւնը չէին նկատուել այլեւս ստորին վիճակներ, ընդհակառակը, ամուսնութեանն աւելի նախընտրելի վիճակ մըն էր ան. վերականգնած կ'իյնէր, որ սակայն միշտ նոսրադաս էր, տեղ կը գտնէր եկեղեցիին մէջ. ան նոյն իսկ կարգ մը ռենէր անոր մէջ: Համեստութիւնը անոր կ'արգիւէր զարգացիւթիւնը, ու պարզութիւնը հեռու կը պահէր զայն պշտանքէն ու սանձարձակութենէն: Անմեղ զուարճանքները պէտք չունէին պերճանքի եւ աշխարհիկ հաճոյքներու: Ամփոթաբար իրենց հակառակուսիները եւ թատրոնին անպարկեշտ գրօսանքները հաւատարմապէս դատապարտուած էին: Զերմուկները, մարգարանները, բաղնիքները, ապականութեան տեղեր, չէին կրնար արտօնուիլ. ո՛չ ալ խընջոյքները: Քրիստոնէականներուն ժուժկալութիւնը կը հաւասարէր իրենց համեստութեան: Պահեցողութիւնները յաճախական եւ երկարատեւ էին: Այսուամենայնիւ եղբայրներու կենցաղին մէջ բնաւ չէր երևեր դժնէութիւն. ընդհանրապէս իրենց կերպարանքին ժպտուն լըջութենէն կը ճանչցուէին անոնք, ինչ որ զգալի հակապատկեր մը կը ձեւացնէ հեթանոսներու սանձարձակ կենցաղին դէմ:

Փափաքեցանք ցոյց տալ կեանքի այն ընդհանուր փոփոխութիւնը, զոր Քրիստոնէութիւնը յառաջ բերաւ իր գոյութեան առաջին երեք դարերու ընթացքին: Այս քանի մը էջերը սակայն ուրուագիծէ մը աւելի չէին թողարար մեզի, ինչ որ ըրինք ահա հիմնուելով աւելի բնագիրներու վկայութեան վրայ եւ նախընտրելով ստոյգ իրողութիւնները կասկածելի վարկածներէն, չմոռնալով երբեք այն ճշմարտութիւնը թէ պատմութիւնը եւ թաղարկութիւններով խճողելը՝ զայն պարզել չէ բնաւ:

Գ. Վ.

Վ. Ե. Զ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒՆԵԱՆ ԱՌԹՈՒՆ

Նոյեմբեր 13ի կիրակիի յետ միջօրէին, էջմիածնէ ստացուեցաւ Նոյ. 12 թուակիր հետեւեալ հեռագիրը, ֆրանսերէն, ստորագրուած՝ Պր. Թորոս Ծառմանեանէ, որ Երուսաղէմի Հայ հասարակութեան ներկայացուցիչն էր Ազգ. Եկեղ. Ընդհ. Ժողովին մէջ.

Խորէն Արքեպիսկոպոս ընտրուեցաւ կաթողիկոս. ընտրուեցաւ նաեւ Հոգեւոր Գեւազոյն Խորհուրդը. օծումը կը կատարուի վաղը:

Այս հեռագիրը ստացուելուն պէս, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ինչան ուրախութեան, անմիջապէս հնչեցնել տուաւ Մայր Տաճարին զանգակները. պատրիարքարանի մեծ դահլիճը հրաւիրեց ամբողջ Միաբանութիւնը. հրապարակաւ կարգաց աւետաւոր հեռագիրը. ընտրութեան այս բարեկաջող արդիւնքին առթիւ խնդրութեան և շնորհաւորութեան ուղերձ մ'ըրաւ. Միաբանութիւնը համախումբ երգեց «Էջ միածինն ի Հօրէն» շարականը, և «Պահպանիչ» ողբ և Հայր մեր» ողբ վերջ գտաւ զուամարումը:

Յաջորդ օրը, 14 Նոյեմբեր, Ս. Պատրիարք Հայրը հետեւեալ հեռագիրը ուղղեց Ն. Օծութեան՝ նորընտիր Ս. Հայրապետին ի Ս. էջմիածին, լատինատառ՝ հայերէն բառերով:

Հայկական Սիոն ցնծագին ողջունէ զտրմանաւոր ընտրութիւն և զօծումն Վեհիկ յԱթոռ Հայաստանեայց. մատուցանեմ զհաւաստի շնորհաւորութեան, հնազանդութեան, մեծաբանաց:

Օր մը ետքը, Նոյ. 15ին, Ս. Պատրիարքը էջմիածինէն ստացաւ Նոյ. 14 թուակիր հետեւեալ հեռագիրը, ֆրանսերէն, ստորագրուած՝ Տ. Գարեգին Արքեպս. Յովսէփեանէ, որ ներկայացուցիչ էր ընտրուած Երուսաղէմի Միաբանութեան, Ազգ. Եկեղ. Ընդհ. Ժողովին մէջ.

Խորէն Արքեպիսկոպոս կաթողիկոս ընտրուեցաւ Նոյ. 12ին, և օծուեցաւ Նոյ. 13ին. ընտրուեցաւ նաեւ Հոգեւոր Գեւազոյն Ժողովը:

Երկու հեռագիրներ ևս Տնօրէն Ժողովոյ նիստին մէջ արձանագրուելէ վերջ, որոշուեցաւ Նոյ. 20ի կիրակիին, Ս. Պատրիարքի ատեն Հոգեհանգիստ կատարել Հոգեւոյն Տ. Գեորգ Ե. կաթողիկոսին համար, ինչպէս նաեւ զոհարանական հանդիսաւոր մաղթանք նորընտիր Հայրապետին զօհակալութեան առթիւ, և այդ օրը առաջին անգամ յիշել Ն. Ս. Օծութեան անունը, ի ժամ Ս. Պատրիարքի, և եկեղեցական պաշտամանց աղօթքներու և քարոզներու մէջ: — Ըստ այսմ գրաւոր հրահանգ տրուեցաւ բոլոր Ս. Տեղեաց Տեսչութեանց և Պատրիարքութեանս թեմական վայրերու եկեղեցիներուն:

Նոյն օրը, այդ զոյգ պաշտամունքները մեծագոյն հանդիսաւորութեամբ կատարուեցան Ս. Յակոբեանց մայր տաճարին մէջ, Ժողովուրդի խումբն բազմութեան մը ներկայութեամբ: Ծառը ընթերցուածէն վերջ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն: «Նւս առաւել» էն անմիջապէս առաջ Ս. Պատրիարք Հայրը Աթոռէն խօսեցաւ սրտագրաւ քորով մը. բացատրեց այս ընտրութեան իմաստը ազգային և եկեղեցական տեսակէտով. խօսեցաւ Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռոյ նշանակութեան մասին, շեշտելով անոր ներկայացուցած գաղափարը, իրեն խորհրդանշան միութեան և հոգեւոր կեանքի ամբողջ Հայութեան. յարգանք ընծայեց հանգուցեալ կաթողիկոսի յիշատակին և սրտեռանդն մաղթանքներ ըրաւ նորընտիր Ս. Հայրապետի կենաց և արդիւնալից գործունէութեան համար: Քարոզէն անմիջապէս վերջ կատարուեցաւ զօհարանական մաղթանք, որմէ յետոյ առաջին անգամ Ս. Պատրիարքի միջոցին յիշատակուեցաւ Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոսի անունը:

Նոյն օրը Ս. Պատրիարք Հայրը Ն. Ս. Օծութեան՝ Վեհ. Արքեպս. Հայրապետին ուղղեց իր և Միաբանութեան կողմէ շնորհաւորական յարգանաց գրաբար գրութիւն մը:

ՎԱՐՁԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ

ԵՒ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

Ս. Աթոռոյ Տնօրէն Խորհուրդը նշանակեց ամսայ ընթացքին, իրրեւ վարչական մարմին գումարուեցաւ եօթն անգամներ, իսկ իրրեւ հոգեւոր ատեան՝ երեք անգամներ, և զբաղեցաւ Ս. Տեղեաց, կալուածական, վարչական, թեմական, մատակարարական, ամուսնական և ժառանգական գործերով:

● 1 նոյ. Դշ. — Սրբազան Պատրիարք Հայրը, Ս. Սմբատ Սրբազանի և Տ. Գեղամ վարդապետի հետ Բեթղեմէ և Պարոնաթք գնաց, ձիւթատաններու կուլթին առթիւ հաշուական ճշգրտութեամբ համար:

● 2. նոյ. Դշ. — Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան և Տ. Կիրեղ վարդապետ ներկայ գտնուեցան Անկիլիքան Եպիսկոպոսին նախագահութեամբ տեղի ունեցած անգղիական աղջկանց վարժարանի տարեկան հանգէսին: այս դպրոցին մէջ կան հայ ուսանողուհիներ:

● 3 նոյ. Եշ. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեցին Ամերիկեան Դեր-Լիւպատոս Մր. Պաշտօնատ և Ե. Ք. Ընկերութեան Երեսօղէմի կազմակերպութեան գլխաւորները:

● 7 նոյ. Բշ. — Ս. Պատրիարք Հօր՝ իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Միացեալ Նահանգաց նոր հիւպատոս Ա. Ք. Սլօան, ընկերակցութեամբ Մր. Պաշտօնատի:

● 8 նոյ. Դշ. — Ս. Պատրիարք Հօր՝ իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Խալիլոյ նոր հիւպատոս Կոմ. Մարիանօ տի Անճելիս:

● 9 նոյ. Դշ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ զիւանապետ Պ. Կ. Նուրեանի, փոխադարձ այցելութեան գնաց Միացեալ Նահանգաց և Խալիլոյ հիւպատոսներուն:

Նոյն օրը, երեկոյեան, Սիւրիայէն վերադարձաւ Վսեմ. Ոսկան Պէյ Մարտիկեան, որ յաջորդօրն իսկ վերսկսաւ իր եմտական ուսումնասիրութեանց շարունակութեան:

● 11 նոյ. Ուր. — Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան և Տ. Կիրեղ վարդապետ յանուն Սրբազան Պատրիարքին ներկայ գտնուեցան պատերազմի ատեն մեռած զինուորներու գերեզմանատան մէջ կատարուած պաշտամունքին եւ պսակ մը դրին մեծ խաչարձանին ըստօրոք:

● 12 նոյ. Շր. — Տ. Սմբատ Սրբազան և զիւանապետ Պ. Կ. Նուրեան Յօսպէ գացին, ի դարձին Իեմէլի ազգապատկան կալուածոց վերաբերեալ խնդիրներու առթիւ բանակցելու համար տեղւոյն քաղաքապետութեան հետ: Տ. Սմբատ Սրբազան, այս առթիւ յաջորդ օրը, Կիրակի, ներկայ գտնուեցաւ եկեղեցական պաշտամունքին, և քարոզեց:

● 14 նոյ. Բշ. — Տ. Սմբատ Սրբազան և Պ. Նուրեան վերադարձան:

● 15 նոյ. Դշ. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Ս. Քաղաքի համր-խուլերու վարժոցին տեսչուհին՝ Օր. Մառի Շէփմէն, իրեն հետ ունենալով իր սաներէն երկու զժախտ տղեկներ, որոնք չըրթուէին շարժումներու իմաստը հասկնալու եւ յօգաւորեալ ձայներով ինքզինքնին հասկցնելու տպաւորիչ փորձեր ըրին:

● 17 նոյ. Եշ. — Տ. Սմբատ Սրբազան եւ Ոսկան Պէյ քննական նպատակով Բեթղեմէ գացին:

● 22 նոյ. Դշ. — Սրբազան Պատրիարք Հօր այցելեց Հայ կաթողիկ հասարակութեան մեծաւոր Հ. Յակոբ վարդապետ, ընկերակցութեամբ Հ. Մանուէլ վարդապետի, հայրապետական ընտրութիւնը շնորհաւորելու համար:

● 23 նոյ. Դշ. — Սրբազան Պատրիարքը, Տ. Սմբատ Սրբազանի և զիւանապետ Պ. Կ. Նուրեանի ընկերակցութեամբ այցելեց Վերձ արտաի վրայ կառուցուող մեծ շէնքերը: առաջին յարկը արդէն յրանալու մօտ է: Կարգադրուած է որ մինչև Մուհարրէմ, այսինքն եմտական տարին, աւարտի շէնքը, որպէսզի անմիջապէս կատարուի վարձատուութիւնը:

● 28 նոյ. Բշ. — Սրբազան Պատրիարք Հօր հրաժեշտի այցելութեան եկաւ Ղպտոց Երեսօղէմի եպիսկոպոս Տ. Վասիլոս, ձմրան պատհանաւ Եգիպտոս երթալուն առթիւ:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

● 5 նոյ. Շր. — Դիւտ Խաչի տօնի կիրակմուտի առթիւ, ըստ սովորութեան, Սրբազան Պատրիարք Հօր նախադրեալութեամբ Միաբանութիւնը շարափառէ թափօրով գնաց Ս. Յարութիւն, ուր երեկոյի պաշտամունքը կատարուեցաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

● 6 նոյ. Կիր. — Ս. Յարութեան Տաճարի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ զիշերային եւ աւաւտեան պաշտամունքը: Տ. Սիոն վրդմատոյց սուրբ պատարագը: Ս. Պատրիարքը քարոզեց օրուան տօնին առթիւ, կատարուած խաչի զիւտին մէջ մասնանշելով մոռցուած կոչումը վերաշինելու պարտականութեան խորհուրդը:

Պատարագէն վերջը կատարուեցաւ տարւոյն ամենէն մեծահանգէս թափօրներէն մին: Ս. Պատրիարքը ամրոցական զգեստաւորուով, ամպոլմանի տակ, ի ձեռին կը կրէր Կենաց Փայտի մասունքին մեծ խաչը, զոր անձամբ բարձրացուց Խաչզիւտի ստորերկրեայ սրբավայրէն: ամրոց եկեղեցականներէ եւ ժառանգաւորներէ կազմուած թափօրը Ս. Պատրիարքին հետ այսպէս երեք անգամ դարձաւ Ս. Գերեզմանին շուրջը, Խաչի շարականներու զմայլանքով լեցնելով քրիստոնէութեան ընդհանրական մեծ Տաճարը: Ներկայ էին Երեսօղէմի ամրոց հայութիւնը, տեղացիք եւ զաղթականք:

11 նոյ. Ուր. — Ս. Պատրիարք Զօր Նախագահութեամբ, այսօր Մայր տաճարին մէջ, յետ առաւօտեան ժամերգութեան, կատարուեցաւ Զոհեհանգիստ, Մեծ Պատերազմին մէջ թոյր մեռածներուն համար:

12 նոյ. Շր. — Ս. Յարութեան Տաճարի տարարին գաւիթին մէջ մեզ պատկանած Ս. Յովնանէն մատուռին մէջ մատուցուեցաւ այսօրուան Աթոռի պատարագը, զոր կարելի չէր եղած իր բուն օրը՝ Աւետարանչաց տօնին՝ կատարել, օրի անյարմարութեան հետեւանելով: Ժամարարն էր Տ. Պարգեւ վարդապետ:

13 նոյ. Կիր. — Մայր Տաճարին մէջ պատարագեց Տ. Գեղամ վարդապետ. քարոզեց Տ. Տիրան վարդապետ, որ քաջատրեւով սրբոյն Պօղոսի ըմբռնումը առաքելական կոչումի մասին, զայն ներկայացուց իրբն առաւանդային պատգամաւորութեան պաշտօն մը մարդկային կեանքի բարոյական ազնուացման նպատակով:

Այսօր, յետ սուրբ պատարագի, կատարուեցաւ պաշտօն հանգստեան վասն հոգւոյ ողբացեալ Լեւոն Զիլինկիրեանի, որուն յիշատակին համար սիրոյ եւ յարգանքի խօսք մարտասանեց Ս. Պատրիարքը, արարողութիւնէն անմիջապէս առաջ:

17 նոյ. եշ. — Երզնկացի միաբան ծերունի Արքահամ պատալ. Յովսէփ քաղմամբայ խոհարարը երէկ վախճանած ըլլալով, այսօր յուղարկուորութիւնը կատարուեցաւ պատշաճ վայելչութեամբ:

18 նոյ. Ուր. — Հրեշտակապետաց տօնի նախատօնակ եւ երեկոյի ժամերգութիւն կատարուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց վանուց տաճարին մէջ:

19 նոյ. Շր. — Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւն եւ սուրբ պատարագ կատարուեցան նոյն տաճարին մէջ, Հրեշտակապետաց տօնի առթիւ:

Տնօրէն Ժողովոյ անդամ Տ. Հայկազուն վարդապետ Յովսէփ մեկնեցաւ վաղը քարոզելու համար տեղւոյն եկեղեցիին մէջ, հայրապետական զոհարանական մաղթանքին առթիւ:

25 նոյ. Ուր. — Տ. Սմբատ Սրբազան, ընկերակցութեամբ ութ վարդապետներու եւ երկու սարկաւազաց, յանուն պատրիարքարանիս պատուեց յուղարկուորութիւնը Բեթղեմի հայ հասարակութեան նահապետին, Մարկոս էֆ. Նասարեանի, որ այս առաւօտ մեռած էր իննսուներեք հասակի մէջ: Ս. Աթոռոյ իրաւանց հաւատարիմ պատուական ազգային մըն էր, հայր քաղմամբով ընտանիքիլը պատկանէր Մշեցիներու այն զեղրատանին, որուն նախահայրը եղած է Պարոնտէր Գրիգոր մեծանուն պատրիարքի սպասաւոր Մշեցի Ներսէս:

27 նոյ. Կիր. — Ս. պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի Հայկական Պողոթնայի վերնամատուռին մէջ: Քարոզ յիսուեցաւ այսօր, միւս քրիստոնէից պաշտամունքին հետեւանելով յառաջ եկած քաղմամբայութեանց պատճառաւ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ

Ժառանգաւորաց բաժինի նոր ուսանողաց թիւը լրացած ըլլալով ճոյնքերի առաջին կիսուն, դասախօսութիւնք նոր ծրագրի համեմատ իրենց վերջնական կառնեմաւորութիւնք ստացան:

Պ. Ներսէս Թամամեան, որ Պէրպլեան վարժարանի ընթացիկ Դանիէի մէջ աւարտելէ վերջ, իբր երկու տարիներ ետ հետեւած էր Սողոմոնի դասախօսութեանց ի Բարիկ, Ժառանգաւորաց դասաւանդութեան օգնական ուսուցչութիւնք ստանձնեց:

Ուսումնական Խորհուրդը ճնշիմութիւններու ըրաւ «Սիոն» ամսաթերթի բարգաւաճման, «Եղիշէ Պատրիարք Դուռեան» մեջանակի յառաջիկայ տարիէն սկսելով զօրժարութեան, եւ Տպարանի առաւելագոյն զարգացման համար:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ կ'առնանագրենք հետեւեալ նուէրներ:

Սիւնիք

Երուսաղէմացի ճարտարապետ Մեծ. Տիար Մեքիկէ Մեքիւեան, իր մատակարար զաւակին Հայկի մահուան տխուր առիթով, 20 օրինակ Սիւնի կը նուիրէ աղքատիկ կրթական հաստատութեանց:

Կիւլպէնկեան Մասնագործներ Ս. Յակոբեանց

1. — Զոգ. Տ. Համազասպ Վրդ. Ղազարեանէ
1. Առաւանդաւորութիւն 1873.
2. Միւլիթարեան Յօրհեան, 1701-1901
3. Աղուանիք երկիր եւ Դրացիք (Մակար Ծ. Վրդ. Բարխուդարեանց).
4. Սարկաւազին Տարեցոյցը, 1932.
5. Բոլի ճակատի զէպքերը (Միհրան Թուրկեան).
6. Պատարագամատոյց Հայերէն եւ Անգլիերէն, Լոնտոն, 1887.
7. Զարգը երկնից առ Ապոլոն Իշխան (Յովհաննէս Վրդ. երզնկացի).
8. Սովիւրք Հայկականք, 1853, Հատար Ա.
9. The Czechoslovak Republic (Jaroslav César and Frantisek Pokorny, Prague, 1922.
10. Russia pode Skipetrome Romanoveixe, S.-Peterburge, 1912.
2. — Մ. եւ Մ. Պարսմենէ «Կեանք եւ Արուեստ» Տարեգիրք, Գ. Տարի, 1933.
3. — «Հայ Մշակոյթի Օր», Հրատարակութիւն Հայ Դրական Ակումբի, Փարիզ, 1932.

